

PETRUS ABAELARDUS

SZERENCSEÁTLANSÁGAIM
TÖRTÉNETE

FORDÍTOTTA, AZ UTÓSZÓT ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA
TURGONYI ZOLTÁN

TARTALOM

ABAEIARDUS VIGASZTALÓ LEVELE BARÁTJÁHOZ

SZÜLŐFÖLDJÉRŐL

ARRÓL, HOGYAN ÜLDÖZTE ŐT GUILLHELMUS MESTER

AMIKOR LAONBA ÉRKEZETT ANSELMUS MESTERHEZ

ARRÓL, HOGYAN ÜLDÖZTE ŐT EZ UTÓBBI IS

AMIKOR PÁRIZSBAN DICSŐSÉGE TETŐPONTJÁN ÁLLOTT

HOGYAN SZERZETT, HELOYSA IRÁNT SZERELEMBE ESVÉN,
TESTI ÉS LELKI SEBEKET

HOGYAN PRÓBÁLTA ŐT A NEVEZETT LEÁNY
LEBESZÉLNI A HÁZASSÁGRÓL

SEBESÜLÉSÉRŐL

TEOLÓGIAI KÖNYVÉRŐL ÉS AZ ÜLDÖZTETÉSÉRŐL,
AMELYET EMIATT VOLT TANULÓTÁRSAITÓL ELSZENVEDETT

KÖNYVE ELÉGETÉSÉRŐL

ARRÓL, HOGYAN ÜLDÖZTÉK ŐT AZ APÁT ÉS A SZERZETESÉK
NÉMELY ÚJ APOSTOLOKTÓL ELSZENVEDETT ÜLDÖZTETÉSÉRŐL

AZ APÁTSÁGRÓL, AMELYNEK ÉLÉRE MEGVÁLASZTOTTÁK,
S A FIAI (AZAZ A SZERZETESÉK), VALAMINT A TARTOMÁNYÚR
RÉSZÉRŐL ELSZENVEDETT ÜLDÖZTETÉSÉRŐL

A GYALÁZATOS VÁDASKODÁSRÓL

UTÓSZÓ

JEGYZETEK

ABAEARDUS VIGASZTALÓ LEVELE BARÁTJÁHOZ¹

Az emberi kedélyeket gyakran könnyebben zaklatják föl vagy csillapítják le a példák, mint a puszta szavak. Ezért most – miután oly sok vigaszt nyújtó beszélgetést folytattunk, amikor együtt voltunk – elhatároztam: távollétedben vigasztaló levelet írok neked szerencsétlenségeim tapasztalatairól, hogy belásd: a te megpróbáltatásaid az enyémekekhez viszonyítva semmi-ségek vagy legalábbis csekély súlyúak, s így türelmesebben viseld őket.

SZÜLŐFÖLDJÉRŐL

Szülőhelyem, Le Pallet Nantes-tól mintegy nyolc mérföldnyire keletre fekszik, Bretagne határvidékén; miként szülőföldem a természetével vagy derűs fajtám a lelkével, úgy emelkedtem én ki tehetségemmel és a tudományhoz való hajlamommal. Apám szert tett némi jártaságra a tudományokban, mielőtt lovaggá avatták, így olyan elevenen élt benne a műveltség szeretete, hogy úgy rendelkezett: mindegyik fiát előbb tanítsák tudományokra, mint fegyverforgatásra. Így is történt. És amennyivel kedvesebb voltam számára elsőszülöttjeként, annyi-val gondosabban törődött oktatásommal. Én pedig minél jobban és könnyebben haladtam előre a tudományokban, annál hevesebben ragaszkodtam hozzájuk, s az irántuk érzett rajongás arra késztetett, hogy a lovagi dicsőség fényét elsőszülöttségi jogommal és örökségemmel együtt fivéreimnek átengedvén, Mars udvarát messze elkerüljem, s Minerva ölén nevelődjem; s mivel a filozófia minden eszköze közül leginkább a dialektikus érvek² fegyverzetét kedveltem, e fegyverekkel váltottam föl a valódiakat, s a háború trófeái helyett a disputációkéira³ áhítoztam. Ezért aztán, vitákat folytatva, mintegy a peripatetikusok követőjeként számos olyan vidéket bejártam, amelyről azt hallottam, hogy ott e művészet virágzik.

ARRÓL, HOGYAN ÜLDÖZTE ŐT GUILLHELMUS⁴ MESTER

Így jutottam el végül Párizsba, ahol a leginkább virágzott e tudomány, tanítómhoz, az akkori-ban igen nagy hírnévnek örvendő champeaux-i Guillhelmushoz, akinél kevés időt töltöttem; eleinte kedvelt, de hamarosan elviselhetetlenné váltam számára, mert megkíséreltem némely állítását megcáfolni, egyre gyakrabban jutottam vele ellenkező következtetésre, és vitáinkban többször sikerült fölülkerekednem. Még legkiválóbb diáktársaimban is nagy megbotránkozást keltettem ezzel, mivelhogy fiatal s a tanulmányokban még egészen kezdő voltam. Így vette kezdetét szerencsétlenségeim máig tartó sorozata, és minél híresebbé váltam a későbbiekben, annál inkább magam ellen ingereltem mások irigységét.

Végül, mivel koromhoz képest kiemelkedően tehetséges voltam, már egészen ifjú koromban saját iskolát akartam nyitni. Helyéül az akkori idők egyik legvirágzóbb városát, Melun királyi székhelyt szemeltem ki. Mesterem tudomást szerzett tervemről, és igyekezett, amennyire lehetett, távol tartani iskolámat a magáétól; titokban minden lehetséges módon azon fáradozott, hogy mielőtt elhagynám iskoláját, megakadályozza a magaménak előkészítését, és megszerezze kiszemelt helyemet. De mivel e vidék hatalmasságai között jó néhány ellensége volt, az ő segítségükre támaszkodva megvalósíthattam tervemet, és nyílt irigysége megszerezte számomra legtöbbjük rokonszenvét.

Röviddel iskolánk alapítása után olyan nevet szereztem a dialektika tudományában, hogy lassanként nemcsak egykori diáktársaim, hanem mesterem szűkebb körre korlátozott hírét is elhomályosította. Ezért aztán önbizalmam növekedtével iskolánkat áthelyeztem Corbeil-be, hogy ott, Párizs közelében, sűrűbben folytathassam kíméletlen vitáimat. Közben azonban kénytelen voltam egy időre hazatérni, mivel belebetegedtem a tudományokkal való mértéktelen foglalkozásba; néhány évig távol voltam Ile-de-France-tól,⁵ miközben egyre buzgóbban törekedtek utánam mindazok, akiket a dialektika tudománya lelkesített.

Pár év elteltével, amikor már régen felépültem, egykori mesterem, Guillhelmus, aki addig főesperes volt Párizsban, felcserélve korábbi öltözetét, a szerzetes kanonokok rendjébe lépett, mint beszélik, csupán azért, hogy istenfélőbbnek lássék, s így magasabb rangot szerezzen magának, amint ez hamarosan meg is történt, hiszen Châlons püspökévé tették. De szerzetbe lépése nem tartotta őt távol Párizs városától, s abban sem akadályozta, hogy a szokott módon tovább foglalkozzék a filozófiával; a kolostorban, ahová hitbuzgósága ürügyén vonult vissza, tüstént szabályos nyilvános iskolát indított. Ekkor én is visszatértem, hogy retorikát hallgassak tőle. Vitáink során egyebek között arra is rákényszerítettem Guillhelmust, hogy az univerzálékról hirdetett tanait érvelésem nyilvánvaló bizonyítékai hatására módosítsa, sőt visszavonja. Ugyanis az univerzálék közösségéről szóló állítása szerint ugyanaz a dolog lényegileg a maga egészében egyszerre van jelen mindegyik hozzá tartozó egyedben, amelyek így a lényegben egyáltalán nem különböznek egymástól, csupán a járulékok sokaságából adódó változatosság áll fenn közöttük. Ezt az állítását úgy módosította, hogy ettől kezdve nem lényegileg, hanem indifferens módon való jelenlétről beszélt. S mivel az univerzálék kérdése mindig különösen nehéz volt (olyannyira, hogy Porphüriosz, midőn *Eiszagógéjában*⁶ az univerzálékról ír, meg sem kísérli meghatározni, mondván, hogy az efféle feladat rendkívül nehéz), amikor Guillhelmus kénytelen volt megváltoztatni, majd elejteni állítását, előadása annyira hitelét veszítette, hogy többre a dialektikában aligha juthatott, hiszen ez a tudomány az univerzálék tételén áll vagy bukik.

Ezzel szemben a mi tanaink akkora tekintélyre és hírnévre tettek szert, hogy azok is, akik eleinte határozottan kitarítottak mesterünk mellett, és a legteljesebb mértékben támadták elméletünket, mind iskolánkba sereglettek; sőt, mesterünk utóda a párizsi katedrán átengedte nekem a helyét, hogy a többiekkel együtt ugyanott hallgassa előadásaimat, ahol azelőtt ő, illetve mesterünk diadalmaskodott. Még alig néhány napja vezetem a dialektikai stúdiumokat, s mesterem már úgy szenvedett a féltékenységtől, és úgy háborgott haragjában, hogy azt elmondani is alig lehet; balszerencséje miatti dühét nem bírta sokáig visszafojtani, ismét megpróbált ártani nekem; és mivel nyíltan semmit sem tudott tenni ellenem, rútul megrágalmazta azt az embert, aki tanári székét átengedte nekem. Megfosztotta őt iskolájától, s állását egyik ellenfelemmel töltötte be. Ekkor visszatértem Melunbe, és mint azelőtt, ott nyitottam meg iskolámat; s minél nyíltabban üldözött mesterem gyűlölködése, annál nagyobbra nőtt tekintélyem, a költemény szavai szerint:

*Nagyra irigykednek, hegyoromnak támad a szélvész.*⁷

Hamarosan ráébredt, hogy csaknem mindenki kételkedik hitbuzgóságában, s a háta mögött kárhoztatják, amiért nem hagyott fel a városi élettel; végül is a várostól távol eső helységbe költözött iskolájával és rendtársai gyülekezetével.

Tüstént visszatértem Melunból Párizsba, remélve, hogy távollétében nem fog háborgatni. De, mint mondtuk, helyünket a katedrán ellenfelünkkel töltötte be, ezért iskolánk – akárha tanári székünk bitorlóját akartuk volna ostrom alá venni – a városon kívül, Szent Genovéa hegyén vert tábor. Ennek hírét véve mesterünk szemérmetlenül rögtön visszatért, s iskoláját, valamint szerzetestársainak gyülekezetét újra az előző kolostorba költöztette, mintha hívének ostromlott seregét akarta volna fölmenteni. Ám szándéka ellenére ezzel inkább ártott, mint használt

helyettesének, akinek korábban volt néhány tanítványa, kivált jó hírnek örvendő Priscianus-előadásai⁸ miatt, de Guillhelmus visszatérével mindenki elhagyta, s így kénytelen volt lemondani az iskola vezetéséről. Később pedig, immár nem remélve világi dicsőséget, szerzetessé lett. Hogy Guillhelmus visszatérése után hallgatóim milyen szócsatákat vívtak a disputációk során az ő diákjaival, s hogy a sors milyen győzelmeket juttatott híveimnek és nekem, azt magad is tapasztaltad. Még ha mértéktartó igyekszem is lenni, Ajax szavait kell idéznem:

*...s ha talán e csatának
végét kérdezitek: nem győzött rajtam a bajnok.*⁹

Mert ha én hallgatnék is, a tettek és az elért eredmények önmagukért beszélnek.

Mialatt pedig mindezek történtek, édesanyám, Lucia hazahívott Párizsból, ugyanis követni szándékozott atyám, Berengarius példáját, aki kolostorba vonult. Miután ennek eleget tettem, visszatértem Ile-de-France-ba, elsősorban azért, hogy teológiai tanulmányokat folytassak. Többször említett tanítónk, Guillhelmus ekkor már Châlons püspöke volt. A teológiában régóta az ő mestere, a laoni Anselmus¹⁰ örvendett a legnagyobb tekintélynek.

AMIKOR LAONBA ÉRKEZETT ANSELMUS MESTERHEZ

Felkerestem tehát ezt az aggastyánt, akinek inkább sok esztendősen gyakorlata, mint szelleme vagy emlékezőtehetsége szerzett nevet. Ha valaki valamilyen kérdésben bizonytalanul hozzáfordult, csak még bizonytalanabban távozott. Hallgatói előtt csodálatosnak tűnt fel, de kérdezői számára semmit sem ért. Mesterien tudott bánni a szavakkal, de mindezt hitvány tartalommal, értelem nélkül tette. Olyan volt, mint a fáklya, amely telefüstöl a szobát, ahelyett hogy bevilágítaná. Fája messziről dús lombzatúnak látszott, de aki közel került hozzá és alaposabban megnézte, felismerte terméketlenségét. Magam is, amikor közelébe mentem, hogy gyümölcsöt szedjek róla, csalódottan láttam, hogy olyan, mint az Úrtól megátkozott fügefafa, vagy mint az öreg tölgy, amelyhez Lucanus hasonlítja Pompeiust, mondván:

*...a nagy név árnyéka csak ez már.
Cserszál, mely gabonás síkság közepén magasul fel.*¹¹

Mindezt belátva, nem sokáig heverésztem tétlenül árnyékában; mind ritkábban és ritkábban látogattam a mester előadásait, mígnem legkiválóbb diákjai közül többen kezdtek rossz néven venni, hogy megvetem mesterüket, akit ezért titokban ellenem hangoltak és gonosz rágal-makkal irigyemmé tettek. Történt pedig egy napon, amikor mi, diákok előadás után együtt szórakoztunk, hogy egyikük váratlanul nekem szegezte a kérdést: mi a véleményem a Szentírást kommentáló előadásokról. Én, aki addig csak filozófiával foglalkoztam, azt válaszoltam: a lehető leghasznosabbak ezek az előadások, ha a lélek üdvének megismeréséhez vezetnek, de felettébb csodálkozom azon, hogy akik járatosak a szent szövegek magyarázatában, nem érik be magának a Szentírásnak vagy a glosszáknak¹² a szövegével, anélkül, hogy rászorulnának más magyarázatra is. A jelenlevők gúnyolódva követelték, magyarázzam meg, hogyan képezelem ezt. Azt feleltem, hogy kész vagyok megpróbálni, ha akarják. Erre kiáltozva és még gúnyosabban követelőztek: „Rendben van! Keresünk neked egy kevésbé ismert szöveget, és meglátjuk, beváltod-e, amit ígértél.” Megegyeztek Ezékielnek egy igen homályos prófécia-jában. A szöveg átvétele után mindjárt a következő napra meghívtam őket az előadásra. Többen – kéretlenül – azt tanácsolták, hogy, még tapasztalatlan lévén, ne siessek annyira, fordítsak hosszabb időt a szöveg tanulmányozására. Bosszúsán azt feleltem, hogy nem a gyakorlatra, hanem csakis tehetségemre szoktam támaszkodni, majd hozzátettem: ha nem hagynak belátásom szerint eljárni, visszalépek vállalkozásomtól. Első előadásomon kevesen voltak, mert mindenki nevetségesnek tartotta, hogy nekem, aki szinte teljesen járatlan vagyok a teoló-

giában, ennyire sietős a dolog. Ám azoknak tetszését, akik ott voltak, annyira megnyerte az előadás, hogy mindenfelé magasztalták, s engem tartalmának glosszába foglalására biztattak. Ezt hallván azok, akik először távol maradtak, csak úgy tódultak a második és a harmadik előadásra, s lázasan igyekeztek átmásolni az első napon készült glosszákat.

ARRÓL, HOGYAN ÜLDÖZTE ŐT EZ UTÓBBI IS

A történetek után az öreg mester, akit – mint fentebb említettem – a heves féltékenység és némi áskálódása ellenem fordított, éppen úgy támadott engem a teológiában, mint korábban Guillelmus a filozófiában. Volt az iskolában két tanítványa, akik különösen kiemelkedtek a többiek közül: a reimsi Albericus és a lombardiai Lotulfus. Ezek annyival hevesebben fordítottak ellenem, amennyivel nagyobbra tartották magukat. Mint utóbb kiderült, főleg az ő sugalmazásukra tiltotta meg nekem a szégyentelenül ellenem izgatott mester, hogy az ő előadásainak színhelyén folytassam a glosszáírást éppen megkezdett mesterségét, még hozzá azzal az ürüggyel, hogy ha ebben a munkában – kezdő lévén e tudományban – valamit véletlenül tévesen írnék, azt hinnék, ő tette. Amikor a hallgatók minderről értesültek, mélyen felháborodtak az irigység ilyen nyílt ármánykodása felett, amelyhez foghatóról eddig nem is hallottak. De minél nyíltabb volt ez az ármánykodás, annál nagyobb megbecsülést szerzett számomra, s az üldöztetés csak növelte dicsőségemet.

AMIKOR PÁRIZSBAN DICSŐSÉGE TETŐPONTJÁN ÁLLOTT

Nem sokkal később visszatértem Párizsba, s a már régen nekem szánt, sőt felajánlott katedrát – amelyről először elűztek – néhány évig háborítatlanul birtokoltam; itt először a Laonban megkezdett Ezékiel-magyarázatok befejezésére törekedtem. Ezek olyan világosan érthetők voltak olvasóik számára, hogy a teológiában szerzett tekintélyem sem volt kisebb annál, amelyet a filozófiában értem el. S annak híre, hogy mennyi dicsőségre és mekkora jövedelemre tett szert iskolánk, megszorozván benne mindkét tudomány kedvelői, előttem sem maradhatott rejtve.

De minthogy a siker az oktanokat mindig elbizakodottá teszi, s a világi gondtalanság elernyesztí és a testi csábítások által könnyen meggyengíti a lélek erejét, amikor már úgy hittem, hogy nincs a földön hozzám fogható filozófus, s nem tartottam többé semmiféle háborgatástól, én, aki addig önmegtartóztatóan éltem, lazítani kezdtem kéjvágyam fékjét. S bár egyre mélyebben hatoltam be a filozófia és a teológia titkaiba, bűnös életem miatt mindinkább eltávolodtam a filozófusoktól és a szentektől. Pedig úgy illik, hogy leginkább a filozófusok és a szentek – akik mindenben az Írás szavait követik – jeleskedjenek az önuralom gyakorlásában. Végül, amikor már nagyon szenvedtem a gögtől és a bujaságtól, az isteni kegyelem mindkettőre adott orvosságot, jóllehet akaratom ellenére: még hozzá először a bujaságra, aztán a gögre. A bujaságra akképpen, hogy megfosztott vágyam kielégítésének lehetőségétől, a gögre pedig – amely hatalmas tudásom miatt támadt föl bennem (az Apostol¹³ szavai szerint „a tudomány felfuvalkodtat”¹⁴) – úgy, hogy megalázott ama könyv elégetésével, amely leginkább szolgálta dicsőségemet. Azt akarom, hogy mindezekről ne csak a szóbeszédet halljad, hanem ismerd meg igaz történetemet, oly rendben elbeszélve, ahogy az események következtek.

Minthogy a szajhák tisztátalanságától mindig irtóztam, viszont az előkelő hölgyek látogatásától a tanítás örökös elfoglaltsága visszatartott, a közrendű nőkkel való társalkodás módját pedig nem ismertem, a csábító balszerencse kényelmesebb alkalmat kínált számomra, hogy aztán annál könnyebben letaszíthasson méltóságom magaslatáról; jobban mondva az isteni kegyelem volt az, amely engem, a leggőgösebbet, aki a kapott adományokért semmi hálát sem mutattam, megalázott.

HOGYAN SZERZETT, HELOYSA IRÁNT SZERELEMBE ESVÉN, TESTI ÉS LELKI SEBEKET

Élt Párizs városában egy Heloysa nevű hajadon, bizonyos Fulbertus kanonok unokahúga. Nagybátyja rajongva szerette, s amennyire tudta, igyekezett őt beavatni minden tudományba. Bár a leánynak a külseje sem volt utolsó, műveltségét egyenesen bámulatosnak találtam. És mivel ez a tulajdonság – tudniillik a tudományok ismerete – a nők között igen ritka, csak annál inkább dicséretére vált, és országszerte nevezetessé tette. Így tehát, mindent figyelembe véve, ami a szeretőket csábítani szokta, alkalmasnak ítélttem arra, hogy vele a szerelemben egyesüljek, s biztos voltam benne, hogy igen könnyű dolgom lesz. Hiszen akkoriban oly nagy hírnévnek örvendtem, s fiatalságomnak, meggyerő külsőmnak hála olyannyira kitűntem, hogy bármelyik nőt a visszautasítás veszélye nélkül méltathattam volna szerelmemre. Heloysa beleegyezésében annál is inkább bíztam, mert tudtam, hogy ismeri és szereti a tudományokat. Így távol egymástól levelezés útján érintkezhattunk, sok mindent merészebben közölhattunk írásban, mint szóban tehettünk volna, s ekképpen bármikor vidáman cseveghettünk.

E hajadon iránt szerelemre gyúlván, alkalmat kerestem, hogy mindennapos bizalmas beszélgetések révén meghitt barátnőmmé tegyem, s így könnyebben egyetértésre bírjam. Evégből nagybátyjával – néhány barátja közbenjárása révén – megállapodtam, hogy az általa megszábandó bármilyen nagy fizetség ellenében befogad iskolánk közelében fekvő házába. Azzal az ürüggyel hozakodtam elő, hogy háztartásom gondjai akadályoznak munkámban, s a költségek is módfelett terhesek számomra. Nagyon kapzsi volt, és arra is törekedett, hogy unokahúga minél képzetlenebb legyen. Ennek köszönhetően könnyen megszereztem beleegyezését, és elértem, amit akartam: mert a pénz után is mohón áhítozott, és azt is remélte, hogy unokahúga megszerez valamennyit tudásomból. Ez utóbbi óhaját nyomatékosan kifejezésre is juttatta, és sokkal könnyebben fogadta el ajánlatomat, mint korábban remélni mertem. Sőt, szerelmünk kibontakozására is alkalmat biztosított, amikor teljesen rám bízta Heloysa nevelését. Amikor csak iskolai elfoglaltságom engedte, éjjel-nappal taníthattam őt, s Fulbertus arra is felhatalmazott, hogy szigorúan megfenyítsem a leányt, ha netán hanyagnak találnám. Csodáltam, mekkora együgyűséget tanúsít ebben a dologban; nem kevésbé döbbsentett meg, mint ha gyenge bárányt vetett volna a kiéhezett farkas elé. Hiszen amikor unokahúgának nemcsak tanítását, hanem megbüntetését is rám hagyta, mi mást tett, mint teljes szabadságot adott vágyam beteljesülésének, s alkalmat kínált fel – még ha ezt nem kívántam volna is –, hogy arra, amit szépetevéssel nem érnék el, fenyegetéssel és veréssel vegyem rá a leányt. Két dolog tartotta vissza leginkább a gyanakvástól: unokahúga iránti szeretete és önmegtartóztató életmódom híre.

Minek szaporítsam a szót? Először csak egy fedél alá kerültünk, majd nemsokára lélekben is egymásra találtunk. A tanulás ürügyén elmélyedtünk a szerelemben: a titkos visszavonulásra, amelyet a szerelem kívánt meg, a tudományok tanulmányozása kínált lehetőséget. Így a nyitott könyvek mellett több szó esett a szerelemről, mint a leckéről, több volt a csók, mint a szentencia,¹⁵ kezem gyakrabban érintette keblét, mint a könyveket, s az írások helyett egymás tekintetéből olvastunk. Hogy a világ gyanakvását elaltassuk, időnként megvertem, nem mérgemben, hanem szerelemből, nem haragomban, hanem gyöngédségből, s minden balzsam édességét felülmultha az ütéseké. Mit mondhatok még? A gyönyör összes fajtáját kipróbáltatta velünk a vágy; minden olyan szertelenség megadatott nekünk, amelyet csak képes kiötleni a szerelem, s kevésbé lévén tapasztaltak az ilyesféle örömekben, annál hevesebben adtuk át magunkat nekik, s annál kevésbé csömörlöttünk meg tőlük.

S minél inkább lefoglalt ez a gyönyör, annál kevesebbet tudtam foglalkozni a filozófiával és a tanítással. Elviselhetetlenül unalmas volt az iskolába menni és ott időzni; fáradtságos, hogy a szerelem kedvéért való éjszakai és a tanításhoz szükséges nappali éberséget egyaránt megőriz-

zem. Előadásaimat unottan és hanyagul tartottam, immár nem tehetségemre, hanem mindenben a gyakorlatra támaszkodva, csak régi tanaimat ismételve, és ha valamit még kitaláltam, az szerelmes ének volt, nem filozófiai gondolat. E dalaim legtöbbjét, mint magad is tapasztalhatad, még most is országszerte éneklik, különösen azok, akiknek hasonló gyönyörűségben van részük. Nehéz szavakat találni arra a szomorúságra, fájdalomra és kétségbeesésre, amelyet tanítványaim éreztek, amikor rájöttek, hogy ez a szerelem teljesen hatalmába kerítette, sőt felkavarta lelkemet.

Ugyanis a helyzet már olyan nyilvánvaló volt, hogy csak keveseket tévesztett meg, sőt azt hiszem, senkit, kivéve azt, akire a leginkább szegyet hozott: magát a leány nagybátyját. Amikor az emberek már sok mindent suttoztak neki, nem akarta elhinni, egyrészt mert – mint fentebb említettem – mérhetetlenül szerette unokahúgát, másrészt mivel ismerte korábbi önmegtartóztató életemet. Hiszen azokról, akiket a legjobban kedvelünk, nem egykönnyen tételezünk fel hitványságot, szeretetünkre nem vethet árnyékot a rút gyanúsítás. Ezért teljesen igaz, amit Szent Jeromos ír Castricianusnak:¹⁶ „Saját házunk népének hibáit utoljára szoktuk megtudni, s mit sem sejtünk, amikor már az egész szomszédság nőnket s gyermekeinket ócsárolja.”¹⁷ De amit mindenki tud, nem sokáig maradhat rejtve egyvalaki előtt, s előbb-utóbb minden napvilágra kerül. Néhány hónap múltán ez történt a mi esetünkben is.

Ó, mekkora volt Fulbertus fájdalma, amikor mindezt megtudta! S mekkora a mi fájdalmunk, amikor el kellett válnunk egymástól! Milyen elviselhetetlen volt gyalázatom! Mennyire le-sújtott a leány szerencsétlensége! S hogy bántódott ő az én szégyenem miatt! Saját bajunkra nem sokat gondoltunk, mindegyikünket a másik sorsa aggasztotta. Testünk elválasztatván lelkünk még inkább egybeforrt, s a kielégítetlen vágy csak növelte szerelmünket; az elszenvedett szégyen szemérmetlenebbé tett bennünket; annál kisebbnek látszott a gyalázat miatti szenvedés, minél jobbnak elkövetése. Megismétlődött velünk, amit a költemény mesél a rajtakapott Marsról és Venusról.¹⁸ Nem sokkal később Heloysa rájött, hogy terhes, s ezt nagy ujjongással azonnal meg is írta nekem. Ugyanazt tanácsolta, amit már magam is kiterveltem. Egy éjszaka, amint abban már előre megállapodtunk, titkon megszöktettem őt nagybátyja házából ennek távollétében, és késedelem nélkül szülőföldemre vittem nővéremhez. Itt szülte meg fiunkat, akit Astralabiusnak nevezett el.

Fulbertus a leány távozása után csaknem megőrült; hogy mekkora fájdalomtól égett, mekkora szégyen gyötörte, nem is sejtheti az, aki nem tapasztalta. Nem tudta, mitévő legyen, milyen fondorlattal álljon bosszút rajtam. Megölni vagy megsebesíteni nem mert, mivel attól félt, hogy akkor unokahúgának az enyéim között bántódása esik. Arra sem volt képes, hogy elfogasson, s erőszakkal vegyen rajtam elégtételt, mert megtettem a szükséges óvintézkedéseket, s biztos voltam benne, hogy bármilyen próbálkozás esetén ő maradna alul.

Végül, mivel nagyon is együtt éreztem mérhetetlen gyötrelmével, és hevesen vádoltam magamat az ellene elkövetett árulás és álnokság miatt, amelyre a szerelem vitt rá, felkerestem, hogy megkövessem, és megígérjek minden jóvátételt, amit csak kíván. Elmagyaráztam neki, hogy viselkedésemben semmi különöset nem találhat az, aki már tapasztalta a szerelem hatalmát, és emlékezetébe idézi, hogy az emberi faj kezdete óta hány nagy férfiút döntöttek romlásba az asszonyok. S hogy még jobban megengeszteljem, olyan elégtételt ajánlottam föl, amelyet nem is remélhetett: kijelentettem, hogy hajlandó vagyok az elcsábított leányt nőül venni, feltéve, hogy a házasság titokban marad, nehogy hírnevem lássa kárát. Fulbertus beleegyezett, s a maga és az övéi becsületszárával és csókjaival erősítette meg az általam óhajtott megegyezést, hogy azután annál könnyebben elárulhasson.

HOGYAN PRÓBÁLTA ÖT A NEVEZETT LEÁNY LEBESZÉLNI A HÁZASSÁGRÓL

Azonnal hazautaztam szülőföldemre, és visszahoztam szerelmesemet, hogy feleségül vegyem, bár ő a legkevésbé sem helyeselte, sőt két okból kimondottan ellenezte azt. Erősködött, hogy nagybátyját semmiféle elégtétel nem fogja lecsillapítani, amint ez nemsokára be is bizonyosodott. Feltette a kérdést: dicsőségére válhat-e neki az a házasság, amely engem dicstelenné tesz és mindkettőnköt lealacsonyít? Mennyire elítélné őt a tudásom fényétől megfosztott világ! Mennyi gyalázkodás, az egyház mennyi vesztesége, a filozófusok mennyi könnye kísérné e házasságot!

Milyen rút és szálnalmas volna, ha én, akit a természet mindenki számára teremtett, ehelyett szégyenszemre egy nő szolgálatát választanám! Hevesen átkozta a házasságot, amely minden tekintetben gyalázatos és terhes lenne számomra. Elém tárta a házassággal járó ezernyi gondot, amelyek elkerülésére az Apostol így int bennünket: „Feleség nélkül vagy? Ne keress feleséget. De ha feleséget veszsz, nem vétkezel; és ha a szűz férjhez megyen, nem vétkezik. Mindazáltal az ilyeneknek testi gyötrelmök leszen. Én pedig kedvezek nektek stb...”¹⁹ Valamint: „Akarnám pedig, hogy szorgos gond nélkül lennétek stb...”²⁰

– Ha pedig – folytatta érvelését Heloysa – sem az Apostol tanácsaira, sem a szentek intelmeire nem hallgatnál a házasság nyügét illetően, legalább kérj tanácsot a filozófusoktól, s fontold meg, amit ők erről vagy amit róluk e tárgyban írtak; hiszen ezt teszik általában a szentek is, amikor példákat keresnek épülésünkre. Szent Jeromos a *Jovinianus ellen* első könyvében megemlékezik Theophrasztosról,²¹ aki részletesen kifejtve a házasság állandó kellemetlenségeit és tűrhetetlen nehézségeit, megdönthetetlen érvekkel bizonyítja, hogy a bölcsnek nem való a házaselet. A szent végül így foglalja össze a filozófus intelmének érveit: „Bizony, melyik keresztényt nem szégyeníti meg Theophrasztosz, amikor így beszél?”²² Ugyanitt írja: „Cicero, amikor Terentiától való válása után Hirtius a nővérét kínálta neki feleségül, a leghatározottabban visszautasította az ajánlatot, mondván, hogy nem tudja egyformán szolgálni az asszonyt és a filozófiát.”²³ Nemcsak annyit mondott: „szolgálni”, hanem hozzátette: „egyformán”, jelezvén, hogy számára nem létezik olyan tevékenység, amely egy sorba állítható a filozófia művelésével.

De hogy a filozófiai tanulmányok egy újabb akadályát se hallgassam el: ne feledd a családi élet mindennapos gondjait! Hogy férnek össze a tanulók és a cselédek, az írószobák és a bölcsők, a könyvek, iratok és a guzsalyok, a tollak, palavesszők és az orsók? Egyáltalán: ki az, aki elmélyedvén a filozófia vagy a teológia tanaiban, képes elviselni a csecsemősírást, a dajkák altatódalait, a háznép szüntelen lármáját? Ki tudja eltűnni a gyerekekkel járó állandó utálatos piszkot? Igaz, ezt megtehetik a gazdagok, akiknek palotájuk vagy elég nagy házuk van, és akik nem éreznek meg minden apró kiadást, s nem gyötrik őket mindennapos gondok. De a filozófusok nincsenek olyan helyzetben, mint a gazdagok, s aki a vagyonszerzést tekinti céljának, vagy világi ügyekbe bonyolódik, nem szentelheti magát a teológiának, sem a filozófiának.

Így gondolkodtak a legjelesebb régi filozófusok is, akik megvetették a világot, és nem is annyira lemondva róla, mint inkább menekülve előle, minden gyönyört megtiltottak maguknak, és egyedül a filozófia ölelésében pihentek meg. E bölcsök legnagyobbika, Seneca, így oktatta ki Luciliust: „Nemcsak akkor kell bölcselkedned, ha szabad időd van: minden egyebet el kell hanyagolnunk, hogy folytonosan ezzel foglalkozzunk, amire egyáltalán nem volna elég hosszú idő, még akkor sem, ha életünk a gyermekkortól az emberi kor legvégső határáig terjedne. Nem nagy különbség van abban, hogy a bölcsellettel egészen felhagysz, vagy csak félbeszakítod. Mert benne való előhaladásod nem maradna azon a ponton, ahol félbeszakítottad... Ellent kell állni az elfoglaltságnak, s nem lassan kell elhárítani, hanem azonnal félre-

tenni.”²⁴ Amit tehát ma Isten szeretetéből vállalnak azok, akik joggal viselik a szerzetes nevet, arra a pogányok legnemesebbjei, a filozófusok a bölcsesség utáni vágyból szánták rá magukat. Mert minden népnél, a pogányoknál éppúgy, mint a zsidóknál vagy a keresztényeknél, néhányan mindig kitűntek a többiek közül hitükkel vagy erkölcsük tisztaságával, elkülönítve magukat a tömegtől önmegtartóztatásuk, mértékletességük által. Ilyenek a régi zsidók között a nazireusok,²⁵ akik magukat törvényeik szerint az Úrnak szentelték, vagy a próféták fiai,²⁶ Illés és Elizeus követői, akikről az Ótestamentumban olvasunk, s akiket Szent Jeromos értelmezése alapján szerzeteseknek tekinthetünk, végül pedig az a három filozófus szekta, amelyet Josephus *A zsidók történetében* sorol fel: a farizeusok, a szadduceusok és az esszénusok;²⁷ miközöttünk a szerzetesek, akik vagy az apostolok közösségét, vagy Szent János remeteségét tekintik példájuknak; a pogányok között a filozófusok, akik nem annyira a tudományokban való jártasságuk, mint inkább erényességük miatt kapták e nevet, amint azt a szó eredete is elárulja, a szentek tanúsága szerint. Szent Ágoston, amikor az *Isten városáról* VIII. könyvében felsorolja a különböző népek filozófusait, ezt írja: „Az itáliai filozófia megalapítója a szamoszi Püthagorasz volt, akitől származik állítólag a filozófia elnevezése, mert amíg azelőtt azokat nevezték bölcseknek, akik dicséretes életükkel másokat felülmúlni látszottak, Püthagorasz – amikor felfogása után érdeklődtek – filozófusnak nevezte magát, vagyis olyannak, aki a bölcsességet kutatja és szereti. Ugyanis nagy önteltségnek érezte azt, hogy bölcsnek tartsa magát.”²⁸ Mivel a szövegben ezt olvassuk: „akik dicséretes életükkel másokat felülmúlni látszottak stb.”, világosan láthatjuk, hogy a pogányok bölcsei, azaz filozófusai inkább életük jámborsága, mint tudományuk miatt neveztettek így. Azt, hogy mennyire józanul és erényesen éltek, most nem saját szavaimmal, hanem csak másoktól vett példákkal bizonyítottam, mert nem akarok Minervánál okosabbnak látszani. Ha pedig világiak, ráadásul pogányok, akiket semmiféle vallási fogadalom nem kötött, így éltek, mennyivel inkább kell vigyáznod neked, aki klerikus és kanonok²⁹ vagy, nehogy az isteni szolgálatot alárendeld a rút vágyaknak, nehogy elnyeljen e Kharübdisz,³⁰ ha belevedted magad, s nehogy szégyenszemre végleg elmerülj ebben az ocsmányságban. S ha már klerikusi becsületteddel nem törödsz, legalább filozófusi méltóságodat őrizd meg! Ha Istent nem féled, legalább tisztességérzeted legyen úrrá szemérmertlenségeden! Emlékezz Szókratészre, aki nős volt, s e téren csúfosan megbukott a filozófiája, így bűnhődve ezért az eltévelyedéséért, intő például mindenki számára. Maga Jeromos is kitér erre, a *Jovinianus ellen* első könyvében, ezt írván Szókratészről: „Egyszer, amikor Xanthippé az ablakból szitkok özönével halmazta el, majd szennyvizet zúdított rá, fejét megtörölve csak ennyit mondott: Tudtam, hogy ilyen mennydörgésre zápor fog következni.”³¹

Végül megtoldotta még azzal, hogy milyen veszélyes lenne számomra, ha őt visszavinném, s hogy mennyivel kedvesebb lenne neki és méltóbb hozzám, ha továbbra is a szeretőm volna, nem pedig a feleségem, mert azt akarja, hogy ne a házassági kötelék kényszere, hanem csakis a szerelem tartson meg mellette. S mivel így időről időre el kellene válnunk egymástól, amennyivel ritkábbak, annyival örömtelibbek lennének találkozásaink. Ilyen és hasonló rábeszéléssel, illetve lebeszéléssel próbálkozott, majd miután nem tudta megtörni makacsságomat és megakadályozni vesztemet, sóhajtozva és könnyek között így végezte beszédét: „Nincs más hátra, mint hogy mindketten elveszünk, s e fölötti fájdalomunk ne legyen kisebb, mint a szerelem, amely megelőzte.” És ebben a jövődőlésben, miként azt az egész világ láthatta, prófétának bizonyult.

Így tehát, miután gyermekünket nővérem gondjaira bíztuk, titokban visszatértünk Párizsba; néhány nappal később egy csendes imádságok közepette, visszavonulva eltöltött éjszakát követő hajnalon, Fulbertusnak, valamint néhány barátjának és a mi barátainknak a jelenlétében megesküdtünk, majd titokban, külön-külön távoztunk; később is csak ritkán és rejtve találkoztunk, leplezve mindenki előtt, amit tettünk. A kanonok és rokonai azonban, elégtételt

keresvén szégyenükre, híresztelni kezdték házasságkötésünket, s így megszegték adott szavukat. Heloysa hevesen tiltakozott, és esküdözött, hogy hazudnak, mire nagybátyja feldühödött, s durván bántalmazta őt.

Mihelyt erről értesültem, hitvesemet a Párizs melletti Argenteuil zárdájába vittem, ahol egykor gyermekként nevelkedett. Itt fogadalmat tettem vele, mintha csak kolostorba akarna vonulni, s magára öltötte – a fátyol kivételével – az apácák öltözkédését. Nagybátyja és rokonsága azt hitte, hogy becsaptam őket, s azért küldtem kolostorba Heloysát, hogy végleg megszabaduljak tőle. Éktelen haragra gerjedve összeesküdtek ellenem, és egy éjszaka, amikor szállásomnak egy félreeső szobájában aludtam, megvesztegetett szolgám segítségével szégyenteljes és kegyetlen bosszút álltak, amelytől az egész világ elborzadt: lemetszték azt a testrészem, amellyel gyalázatot hoztam rájuk. A tettesek elmenekültek, de kettőt közülük sikerült elfogni, ezeket megvakították és megfosztották nemzőszervüktől. Egyikük említett szolgám volt, aki ahelyett, hogy hű maradt volna hozzám, kapzsiságból árulásra vetemedett.

SEBESÜLÉSÉRŐL

Reggelre az egész város házamhoz tódult, s nehéz, sőt lehetetlen volna kifejezni, mekkora megdöbbenéssel fogadták az engem ért csapást, hogyan siránkoztak, s mennyire gyötörtek szűnni nem akaró jajveszékelésükkel. Leginkább a klerikusok és különösen diákjaim kínoztak elviselhetetlen jajgatásukkal és siránkozásukkal; sokkal inkább szenvedtem együttérzésüktől, mint a sebestől, s jobban fájt a megaláztatás, mint maga a megsebesítés, jobban lesújtott a szégyen, mint a fájdalom. Arra gondoltam, hogy mekkora volt dicsőségem azelőtt, s hogy ez most rútul megaláztatott, sőt egy csapásra mindenestül odalett; hogy Isten milyen igazságosan ítelt, hiszen testem azon részével fizettem, amellyel vétkeztem; hogy milyen jogos volt annak árulása, aki az általam korábban ellene elkövetett jogtalanságot fizette vissza. Milyen elégtételt érezhetnek vetélytársaim, amikor híresztelik az engem méltán ért csapást! Mennyi örökös fájdalmat és gyötrelmet hoz ez a szerencsétlenség szüleimnek és barátaimnak! Milyen rövid idő kell, hogy gyalázatom híre az egész világot bejárja! Milyen út nyílhat ezután számomra? Milyen arccal lépjek ezután nyilvánosság elé, ha mindenki ujjal mutogat rám, az emberek rajtam köszörülik nyelvüket, s immár csupán hátborzongató látványosság vagyok számukra? Az is aggasztott, hogy a törvény könyörtelen betűi szerint Isten előtt annyira gyűlöletesek a heréltek, hogy a nemzőszerv levágásával vagy megcsonkításával férfiatlanítottaknak kerülniük kell a gyülekezetet, akárcsak a rosszhíruéknek és a tisztátalanoknak; sőt még az állatok közül sem áldozzák fel az ilyeneket. *Számok könyve* LXXIV. fejezet: „Semminemű állatot, melynek megfakasztott vagy összezúzott, megszakadt vagy kimetszett heréje vagyon, az Úrnak be ne mutassatok.”³² *Második Törvénykönyv* XXI. fejezet: „A herélt, az elfakasztott vagy kivágott heréjű és az elmetszett szeméremtestű ne menjen az Úr gyülekezetébe.”³³

Így gyötrődve magamban, megvallom, inkább a szégyentől megzavarodva és kétségbeesve, mint az elhivatottság érzésétől áthatva választottam menedéket a kolostort. Heloysa pedig akaratom szerint már korábban felvette a fátylat, és az apácák sorába lépett. Mindketten egyszerre öltöttük fel tehát a szent ruhát, én a saint-denis-i apátságban, ő az argenteuil-i kolostorban. Emlékszem, sokan szánták, amiért ifjúsága virágában aláveti magát a szinte elviselhetetlen kolostori regulának, s igyekeztek szándékától eltéríteni, mire ő könnyek és sóhajok között Cornelia panaszával válaszolt:

*Óh te dicső hitesem! nem az én nyoszolyámra való férj!
Hát ily szent fön is mutogatja szerencse hatalmát?
Óh gonosz én, mért is mentem hozzád veszedelmül!
Most hát hadd lakolok!*³⁴

S e szavakkal az oltár elé járult, átvette a püspöktől a megszentelt fátylat, és az egybegyűltekek előtt szerzetesi fogadalmat tett.

Hozzám pedig, alighogy sebesülésemből fölépültem, ismét tódulni kezdtek a klerikusok, s mind engem, mind apátunkat szüntelenül zaklatták, azt követelve, hogy ne hagyjak fel a tanítással, amelyet addig pénzért vagy dicsőségre vágyva űztem, hanem folytassam most már Isten szeretetéből, nem felejtve el, hogy az Úrtól kapott talentumot kötelességem kamatoztatni; én, aki eddig főleg a tehetősebbekkel foglalkoztam, ezentúl a szegények oktatására törekedjem; lássam Isten kezét abban, hogy megszabadultam a testi csábításoktól, és félrevonulhatok az élet zajától, s ily módon teljesen a tudománynak szentelve magamat, végre nem a világ, hanem Isten filozófusa lehetek. A kolostorban, ahová visszavonultam, laza erkölcsök, világi szokások uralkodtak. Az apát annyival volt életvitelében hitványabb és gyalázatában hírhedtebb a többieknél, amennyivel fölöttük állt rangban. Tűrhetetlen tisztátalanságuk miatt gyakran keményen megróttam őket, hol négy szemközt, hol nyilvánosan, s így hamarosan terhessé, majd gyűlöletessé váltam számukra. Így örömmel vették volna, ha ismét tanítani kezdek, mert ennek révén megszabadulhattak tőlem.

Végül engedtem az apát és a szerzetesek közbenjárását is felhasználó tanítványok makacs könyörgéseinek, és egy remetelakba átköltözve megint iskolát nyitottam. Hamarosan a diákok akkora serege vett körül, hogy sem a szállás, sem az élelem nem bizonyult elegendőnek. Ekkoriban új hivatásomnak megfelelően főként a teológiával foglalkoztam, s bár a világi tudománnyal – amelyben jártasabb voltam, s amelyért a legtöbben látogatták iskolámat – nem szakítottam teljesen, inkább csak csaléteken használtam, hogy azokat, akik így ráéreztek a dolog ízére, megnyerjem az igazi filozófia számára, amint azt a legnagyobb keresztény filozófus, Órigenész szokta volt tenni, az *Egyháztörténet*³⁵ szerint. Az Úr éppoly kegyesen segített a teológia oktatásában, mint a filozófiáéban, s mindkét tárgy hallgatói rohamosan szaporodni kezdtek, a többi iskola rovására. Ezzel kihívtam magam ellen a mesterek irigységét és gyűlöletét, s ezek, ahol tudtak, ártottak nekem. Rágalmakat szórtak rám a hátam mögött, s különösen két dologgal vádoltak: hogy szerzetesi mivoltommal nem fér össze a világi könyvek tanulmányozása, és hogy minden ellenőrzés nélkül merészelttem hozzáfogni a teológia tanításához. Buzgón igyekeztek megnyerni a püspököket, érsekeket, apátokat és mindenféle egyházi személyt, akit elérhettek, annak érdekében, hogy teljesen megtilthassák nekem az iskolai oktatást.

TEOLÓGIAI KÖNYVÉRŐL ÉS AZ ÜLDÖZTETÉSRŐL, AMELYET EMIATT VOLT TANULÓTÁRSAITÓL ELSZENVEDETT

Mivel hitünk alapjait az ész érveivel kívántam megszilárdítani, egyfajta teológiai traktátust állítottam össze *Az isteni Egységről és Háromságról* címmel, tanulóim számára, akik emberi és filozófiai bizonyítékokat követeltek, és inkább olyanokat, amelyeket meg lehet érteni, mint olyanokat, amelyek szépen hangzanak, mondván, hogy üres szócséplés az olyan beszéd, amelyet az értelem nem tud követni, s minden csak akkor hihető, ha előzőleg megértették. Nevetségesnek tartották, ha valaki olyasmit prédikál, amit sem maga, sem hallgatósága nem képes felfogni, ha tehát – az Úr szavai szerint – „a vak vakot vezet”.³⁶

A könyvet mindenki igen nagy tetszéssel fogadta, az olvasók választ kaptak valamennyi őket izgató kérdésre. És amennyivel nehezebbnek látszottak ezek a kérdések mindenki számára, amennyivel nagyobbak tetszett jelentőségük, annyival többre tartották megoldásaim egyszerűségét. Mindez feldühítette ellenfeleimet, akik elhatározták, hogy zsinatot hívnak össze ellenem. A fondorkodásban ismét két régi vetélytársam, Albericus és Lotulfus járt az élen, akik közben meghalt mestereink, Guillhelmus és Anselmus örökébe kívántak lépni, és egyedül

akartak uralkodni a tudományban. Mindkettő Reimsben tanított, s állandó bujtotatásaikkal ellenem fordították érseküket, Radulfust, hogy Conanus palestrinai püspöknek, Gallia pápai legátusának jóváhagyásával valamiféle zsinatnak kikiáltott gyűlést hívjanak össze Soissons-ba, ahová engem is megidéztek, meghagyva, hogy vigyem magammal a Szentháromságról összeállított könyvecskémet; ez így is történt. Mire megérkeztem, két vetélytársam rágalmival annyira befeketített a papság és a nép előtt, hogy a tömeg az első nap kis híján megkövezett néhány kíséretemben lévő tanítványommal együtt; ugyanis azt hitették el velük, hogy én három istenről írok és prédikálok. Nem sokkal azután, hogy a városba érkeztem, felkerestem a legátust, és átadtam neki könyvem, betekintés és megítélés végett; kijelentettem, hogy kész vagyok kiigazítani vagy visszavonni, ha olyasvalamit írtam vagy mondtam, ami a katolikus hittal ellentétes. A legátus azonban rögtön átadta a könyvet az érseknek és két vetélytársamnak, hogy ily módon ugyanazok ítélkezzenek, akik vádolnak, s beteljesedjék rajtam az írás: „Ellenségeink is bíránk.”³⁷

Művemben azonban – bár újra meg újra átolvasták – semmit sem találtak, amit a nyilvános tárgyaláson felhozhattak volna ellenem, így a zsinat végére halasztották az ítélkezést. Közben én mindennap, mielőtt a zsinati ülések kezdetüket vették, nyilvánosan, mindenki számára előadásokat tartottam a katolikus hitről, aszerint, amit leírtam, és aki csak meghallgatott, a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott nézeteimről és szavaim világosságáról. A papság és a nép, mindezt tapasztalva, hangoztatta: „Lám, most nyilvánosan beszél, és nincs aki szembe szálljon vele; pedig a végéhez közeledik a zsinat, amelyet – úgy hallottuk – elsősorban őellené hívtak össze. Vajon beismerték tehát a bírák, hogy ők tévednek, és nem a vádlott?” Közben nőttön-nőtt tehetetlen ellenfeleim haragja.

Albericus, hogy kelepcebe csaljjon, egy nap felkeresett néhány tanítványával. Rövid udvarias csevegés után azt mondta, csodálkozik valamin, amit könyvemben vett észre, nevezetesen azon, hogy tagadom azt, hogy Isten önmagát nemzette, noha Isten teremtette Istent, mivel csak egy Isten van.

– Bizonyítékot hozok föl állításomra, ha óhajtod – feleltem tüstént.

– Az ilyen kérdésekben nem támaszkodhatunk az emberi értelemre vagy a te érveidre. Csak a tekintély szavát fogadhatjuk el.

– Üssük fel hát a könyvem, s megtaláljuk a tekintélyt!

Kéznél is volt művem, mivel elhozta magával. Arra a helyre lapoztam, amelyet jól ismertem, s amelyet ő – vagy bárki, aki csak azt kereste, amivel nekem árthat – alig vett figyelembe. Istennek hála, gyorsan megleltem, amit akartam: egy idézetet Szent Ágoston *A Szentháromságról* című művének első könyvéből: „Aki pedig azt a képességet tételezi fel Istenben, hogy ő saját magát hozza létre, az méginkább téved, hiszen nemcsak hogy Isten nem ilyen, hanem még a szellemi vagy anyagi teremtmény sem. Egyáltalán nincs semmi, ami saját magát létrehozhatná.”³⁸ Ezt hallván, Albericus tanítványai zavartan elvörösödtek, mesterük pedig kényszeredetten így válaszolt: „Rendben van, ez valóban érthető.” Én hozzátettem, hogy ez az igazság egyáltalán nem új keletű, de úgy látszik, eddig elkerülte a figyelmét, mert ő a mélyebb értelem keresése helyett csupán a szavakon lovagolt; ha pedig egyszer hagyná, hogy megvilágítsam számára a szavak igazi lényegét, kész vagyok rá, hogy bebizonyítsam: előbbi kijelentése alapján ítélve eretnekségbe esett, s azt a tévtant vallja, hogy aki atya, az önmagának fia. Amikor ezt meghallotta, tüstént dühöngeni kezdett, és fenyegetőzésre fordította a szót, azt erősítgetve, hogy sem érveim, sem az idézett tekintélyek nem lehetnek már segítségemre ebben az ügyben. Ezzel eltávozott.

A zsinat utolsó napján, az ülés megnyitása előtt a legátus, az érsek, valamint vetélytársaim és más személyek összegyűltek, hogy fontolóra vegyék, mit határozzanak rólam és könyvemről,

amely a zsinat összehívásának fő oka volt. Mivel szavaimban vagy a szóban forgó írásban nem találtak semmit, amit ellenem felhozhattak volna, a résztvevők legtöbbször néma maradt, vagy legalábbis csendesebben szidalmazott, mint eleinte. Gaufridus, chartres-i püspök, aki mind saját jámborsága, mind székhelye tekintélye révén kiemelkedett a többi püspök közül, végül így kezdett beszélni:

– Urak! Valamennyien, akik itt vagytok, láthatjátok, hogy ennek az embernek a tanítása, akár milyen legyen is, és személyes tehetsége, akármivel foglalkozzék is, sok támogatót és követőt mondhat magáénak, hírneve elnyomja mesterei hírnevét éppúgy, mint a miénket, és szinte „kiterjeszté vesseit a tengerig, és csemetéit a folyóig”.³⁹ Nem hiszem, hogy a vádlott meghallgatása nélkül akartok dönteni, mert még ha jogos volna is az ily módon hozott ítélet, nagyon sokakat megbotránkoztatnátok, s rengetegen kelnének védelmére, különösen ha a szóban forgó írásban semmit sem találunk, ami nyíltan alátámasztaná a rágalomnak akár egy töredékét is; s mivel Jeromos szerint „a hírneves virtus mindig kihívja az ellenfelek irigységét”,⁴⁰

*»s a hegyek legormát
sújtja a villám,«⁴¹*

vigyázzatok, hogy jogtalan eljárásokkal ne növeljétek tovább népszerűségét. Ne vegyünk magunkra irigységből nagyobb vétket, mint amekkorával a törvény szerint őt magát vádolhatjuk. „A hamis megítélés nem sokáig tarthatja magát”,⁴² mondja előbb idézett tanítónk, „s az emberek előéletéről mindig a jelenből kiindulva alkotunk véleményt”. Ha pedig elrendelitek, hogy a kánonok szerint járjunk el vele szemben, hozzátok nyilvánosságra tanait, s legyen joga szabadon megfelelni kérdéseitekre. Ha vétke rábizonyul, vagy önként beismeri, akkor hallgatásra ítéelhetjük. Hiszen Szent Nikodémus is így beszélt, amikor meg akarta menteni az Urat: „Vajon a mi törvényünk elítéli-e az embert, mielőtt nem hallja tőle és nem érti meg, mit cselekedett?”⁴³

Vetélytársaim e szavak hallatára gúnyosan kiabálni kezdtek: „Ó, micsoda bölcs tanács! Keljünk versenyre ékesszólásban vele, akinek érveivel és szofizmáival az egész világ sem tud szembeszállni?” De hiszen Krisztussal még sokkal nehezebb volt felvenni a versenyt, s Nikodémus mégis erre szólította fel vádlóit, a törvény rendelkezése szerint!

A püspök tehát nem tudta elfogadtatni indítványát. Ekkor más módon próbálta megfékezni a többiek irigységét, mondván, hogy ilyen súlyos kérdés megvitatásához nem elegendő az a kevés ember, aki jelen van, és az ügy alaposabb vizsgálatot igényel. Azt tanácsolta, hogy apátom kísérsen vissza apátságomba, a saint-denis-i kolostorba, oda hívjanak meg több nagyobb tudású személyt, és így döntsék el, mélyrehatóbb megfontolás után, hogy mi a teendő. A legátus és a többiek mind elfogadták az új javaslatot. Ezután Conanus távozott, hogy a zsinati ülés kezdete előtt misét celebráljon, s a püspök útján eljuttatta hozzám az engedélyt, hogy visszatérhessek kolostoromba, s ott várjam be, miképpen határoznak felőlem.

Ekkor ellenfeleim – akik nem bíztak egy igazságos eljárás kimenetelében, és tudták, hogy nem tehetnek szinte semmit, ha ez az ügy egyházmegyénkön kívülre kerül, ahol alig van befolyásuk – meggyőzték az érseket, hogy rá nézve igen szégyenletes volna, ha ez az ügy másik hatóság elé kerülne, és veszélyessé válnék, ha így kicsúsznák a kezükből. Ezután mind a legátushoz siettek és rábírták – bár eleinte vonakodott –, hogy könyvem minden vizsgálat nélkül elítélje, s elrendelje azonnali nyilvános elégetését, engem pedig örökre egy idegen kolostorba zárasson. Azzal érveltek, hogy a könyv elítéléséhez bőségesen elegendő, hogy azt a pápa és az Egyház jóváhagyása nélkül nyilvánosan felolvastam, sőt többeknek átadtam másolásra. Üdvösnek tartották a keresztény hit számára, ha intő példamon okulva mások visszariadnak az efféle merészségtől.

Minthogy pedig a legátus nem volt olyan képzett, mint illet volna, többnyire az érsek tanácsára hallgatott, aki viszont ellenfeleim befolyása alatt állt. Amikor a chartres-i püspök minderről értesült, rögtön feltárta előttem üzelmeiket, s türelemre intett, azzal biztatva, hogy vetélytársaim erőszakos viselkedésükkel csak maguknak ártanak, s nyilvánvaló irigységük végső soron hasznomra válik; a kolostorba záratást illetően is megnyugtatót: tudja, hogy a legátus, aki kényszerből cselekedett, mihelyt innen eltávozik, tesz róla, hogy kiszabaduljak. Miközben zokogtam, így próbált vigasztalni engem, maga is küszködve a könnyeivel.

KÖNYVE ELÉGETÉSÉRŐL

Kisvártatva a zsinat elé hívtak, és minden további eljárás nélkül arra kényszerítettek, hogy említett könyvem saját kezűleg máglyára vessem; így az elégettetett. Hogy mégis mondanak valami kézzelfogható vádat, egyik ellenfelem azt mormogta maga elé, hogy benyomása szerint a könyv írója csak az Atyaistent tartja mindenhatónak. Amikor a legátus ezt meghallotta, megdöbbenve felelte neki: még egy gyermekről sem hinné, hogy ekkorát tévedhet, hiszen hitünk vallja és kinyilvánítja, hogy három mindenható van. Ezt hallván egy bizonyos Terricus nevű iskolavezető gúnyosan felkacagott, és Atanáz idézte: „És mégsem három mindenható, hanem egy mindenható.”⁴⁴ Püspöke rendreutasította, és kárhoztatott engem, aki megsértettem az isteni felséget, de Terricus merészen szembeszegült vele, és elismételte Dániel szavait:

– „Ilyen balgatagok vagytok-e, Izrael fiai! hogy nem vizsgálván s nem ismervén az igazat, halálra kárhoztattátok Izrael fiát? Térjete vissza az ítéletre”⁴⁵, és a bíró fölött ítélezzetek, mert olyan bírát állítottatok a hit őrzésére és a tévelygők jó útra térítésére, aki tulajdon szavaival ítélte ma nyíltan el magát, s ekképp mentette meg Isten kegyelme az ártatlant, mint egykoron Zsuzsannát, a hamis vádaskodóktól.

Ekkor az érsek emelkedett szólásra, s ekképp erősítette meg a legátus megváltoztatott ítéletét:

– Valóban, Uram, „mindenható az Atya, mindenható a Fiú és mindenható a Szentlélek”⁴⁶, s aki másként vélekedik, hamis úton jár, ne hallgattassék meg. Ha úgy tetszik, testvérünk tegyen hitvallást mindenki előtt, hogy az elfogadtassék, vagy ha kell, elutasíttassék és kiváltassék.

Amikor eléjük álltam, hogy hitemet kifejtsem, saját szavaimmal fejezve ki, amit érzek, ellenfeleim kijelentették, hogy elég, ha elismétlem Atanáz hitvallását, amelyet minden gyermek betéve tud. Ráadásul, mintha nem ismerném a szöveget, még a kezembe is adták, nehogy tudatlanságomra hivatkozva keressek kibúvót. Felolvastam hát, sóhajok, könnyek és zokogások közepette, ahogy tudtam. Ezután, mint valami bűnöst és elítéltet, átadtak Saint-Médard apátjának, aki kolostorába – fogságom helyére – kísért, a zsinat pedig feloszlott.

Az apát és a kolostor szerzetesei azt hitték, hogy végleg körükben maradok, s nagy örömmel fogadtak. De, bár a legnagyobb figyelmességgel vettek körül, hiába igyekeztek megvigasztalni. Haragomban és keserűségemben, én bolond, Téged szidtalak, Uram, aki mindig igazságosan ítélsz; őrvöngve vádoltalak, s gyakran ismételtettem Szent Antal kérdését: „Jó Jézus, hol voltál?”⁴⁷ Azt, hogy mekkora fájdalomtól égtem, mekkora szégyen kavart föl, micsoda kétségbeesés hánytorgatott, nem lehet elmondani, csak átélni. Hozzátettem egykori testi szenvedésemet ahhoz, amit most lelkem állt ki, és minden halandó között a legszerencsétlenebbnek tartottam magam. Fulbertus árulása eltörpült az újabb jogtalanság mellett. Kevésbé keserített el testem fogyatkozása, mint hírnevemé, hiszen az előbbi csak saját bűnömnek köszönhettem, míg az utóbbi nyílt és jogtalan erőszak eredménye volt, amely annak ellenére sújtott le rám, hogy az írásra a legőszintébb szándék és hitünk szeretete ösztökölt.

Mivel e kegyetlen és meggondolatlan lépést mindenki élesen elítélte, akihez csak eljutott a híre, a zsinat némely résztvevői elhárították maguktól a felelősséget, és másokra tolták, sőt maguk vetélytársaim is tagadták, hogy az ő tanácsukra hozták az ítéletet. A legátus többször nyilvánosan megbélyegezte a franciák aljas mesterkedéseit, és vezeklésnek vetette alá magát, majd, mivel úgy vélte, hogy ellenfeleim megelégszenek az addig történetekkel, az idegen kolostorból visszahelyeztetett a sajátomba, ahol csaknem mindenki az ellenségem volt – amint azt fentebb említettem –, hiszen erkölcstelen életmódjuk és szemérmetlen társaságuk miatt gyanúsnak tartottak engem, ostromzásaimat pedig nehezen viselték el.

Néhány hónap múltán a szerencse váratlan alkalmat kínált nekik, hogy tönkretehessenek. Egy napon olvasás közben véletlenül szemembe ötlött Bedának⁴⁸ az *Apostolok cselekedetei*hez írott kommentárjában egy mondat, amelyben a szerző úgy vélekedik, hogy Areopagita Dénes⁴⁹ nem athéni, hanem korinthuszi püspök volt. Ez számukra igen kedvezőtlen lehetett, hiszen addig azzal dicsekedtek, hogy az ő Dénesük, akit élettörténete alapján Athén püspökének tartottak, maga az Areopagita. Amikor az említett mondatot felfedeztem, mintegy tréfából megmutattam néhány jelenlévő barátunk, akik erre mélységesen felháborodva a leghazugabb szerzőnek nevezték Bedát, és azt mondták, megbízhatóbb tanújuk van egykori apátjuk, Huldoinus⁵⁰ személyében, aki az igazság kiderítése érdekében bejárta Görögországot, és minden kétséget eloszlatott Dénes kilétét illetően. Az egyik szerzetes alattomos szándékkal megkérdezte tőlem, mi a véleményem a Beda és Huldoinus közötti ellentmondásról. Azt feleltem, hogy többre tartom Beda tekintélyét, akinek műveit az egész latin egyház ismeri.

ARRÓL, HOGYAN ÜLDÖZTÉK ÖT AZ APÁT ÉS A SZERZETESÉK

Válaszomat hallva éktelen haragra gerjedtek, s azt kiabálták, most végre elárultam magam, és bebizonyosodott, hogy mindig csak ártalmára voltam kolostoruknak, ráadásul ezúttal az egész országot gyalázom meg, mert megfosztom attól a megtiszteltetéstől, amellyel egyedül dicsekedhetett, amikor tagadom, hogy védőszentje az Areopagita volt. Én azt feleltem, hogy ezt sosem tagadtam, de nem is törődöm sokat azzal, hogy valóban az Areopagita volt-e vagy valaki más, ha akkora dicsőséget szerzett magának Isten előtt. A barátok azonban rögtön elrohantak, hogy bevádoljanak az apátnál; ez örömmel ragadta meg az elveszejtésekre kínáló alkalmat, mert amennyivel elvetemültebb volt a többiekénél, annyival inkább félt tőlem. Tüstént összehívta a szerzetesek gyűlését, amely előtt megfenyegetett, hogy azonnal a királyhoz⁵¹ siet, aki majd példás büntetéssel fog sújtani mint koronája és országa dicsőségének csorbítóját. Megparancsolta, hogy gondosan őrizzenek, amíg át nem ad az uralkodónak. Kérni akartam, hogy – ha valamit vétettem – a regulák szerint vezekelhessek, de meg sem hallgattak.

Ekkor, végképp megundorodva romlottságuktól, s afölötti kétségbeesésemben, hogy a szerencse elhagyott, s szinte az egész világ összeesküdött ellenem, egy-két irántam némi szánalmat érző szerzetes tudtával és néhány tanítványom segítségével egy éjszaka megszöktem, és Theobaldus⁵² gróf szomszédos tartományába menekültem, ahol korábban hosszabb időt töltöttem egy remetelakban. A gróftól hírből már ismertem; teljes mértékben együtt érzett velem szenvedéseimben, amelyekről sokat hallott. Provins várának közelében, egy remetelakban telepedtem le, amely a troyes-i szerzeteseké volt; priorjuk régóta kedvelt és barátsággal volt irántam; örült, hogy újra láthat, s a legnagyobb szívélyességgel fogadott.

Apátom egy napon valamilyen ügyben az említett gróf várába érkezett; amint ezt meghallottam, a priorral együtt a grófhhoz siettem, kérve, járjon közben apátomnál, hogy az feloldozzon és engedélyezze, hogy szerzetesként ott élhessek, ahol számomra megfelelő hely kínálkozik. Az apát és kísérei megígérték a grófnak, hogy az elutazásuk előtti napon válaszolnak. Egymás

között tanácskozva arra a feltevésre jutottak, hogy egy másik apátságba akarok kerülni. Ez igen nagy csúfságot jelentett volna számukra, mert arra azért minden hitványságuk mellett is büszkék voltak, hogy éppen Saint-Denis-t választottam ki magamnak, amikor szerzetessé lettem. Attól féltek, hogy az apátság sokat veszítene tekintélyéből, ha más kolostorba mennék. Ezért nem hallgattak sem a grófra, sem rám, sőt megfenyegettek, hogy kiközösítenek, ha nem térek tüstént vissza. A nekem menedéket adó priornak is megtiltották, hogy a továbbiakban magánál tartson, hacsak nem akar osztozni velem a kiközösítésben. Ez a fenyegetés mindkettőnkben súlyos aggodalmakat keltett.

A kérelmelhetetlen apát visszatért kolostorába, de néhány nap múlva meghalt. Ekkor a meaux-i püspökkel együtt fölkerestem azt, aki e tisztségben követte,⁵³ hogy engedélyezze számomra, amit elődjétől kértem. Először ő sem volt hajlandó beleegyezését adni, de barátaim közbenjárásával sikerült elnyernem a királynak és tanácsának jóindulatát, s így elértem, amit akartam. A király akkori asztalnoka, Stephanus összehívta az apátot és bizalmasait, s megkérdezte tőlük, miért akarnak engem akaratom ellenére visszatartani, amikor ebből könnyen botrány kerekedhet, hasznuk viszont semmiképp sem származhat belőle, hiszen életvitelem összeegyeztethetetlen az övékével. Tudtam, hogy a királyi tanács azért avatkozhat be, mert Saint-Denis nem teljesen szabályos apátság, és erősen függ az uralkodótól, különösen világi jövedelmeit illetően. Biztos voltam tehát benne, hogy a király és tanácsadói segíthetnek rajtam, s így is történt. De hogy az apátságnak az ott-tartózkodásom által nyert dicsőséget ne kelljen megosztania senkivel, csupán arra kaptam engedélyt, hogy remeteségbe vonuljak, arra viszont nem, hogy másik kolostorba költözzem. Ez a végzés a királyi udvar színe előtt jóváhagyott és megerősített.

Így tehát egy Troyes környéki elhagyatott helyre mentem, amelyet már azelőtt is ismertem; néhány embertől kaptam egy darab földet, s ott a püspök beleegyezésével imaházat építettem a Szentháromság tiszteletére, először nádból és szalmából. Itt húzódtam meg egy hozzám hű klerikussal, s így joggal énekelhettem az Úrhoz: „Íme, elfutván elváltotam és a pusztában laktam.”⁵⁴ Tanítványaim, amikor ezt megtudták, mindenfelől odagyültek, elhagyva a városokat és várakat, a pusztaságban laktak, tágas házak helyett kis kunyhókat építettek maguknak, ínycsiklandozó ételek helyett erdei füvekkel és fekete kenyérrel táplálkoztak, puha váncosok helyett pusztai szalmán háltak, s az asztalokat földhányásokkal pótolták. Bízva azt gondoltad volna, hogy a régi bölcséket utánozzák, akikről Jeromos a *Jovinianus ellen* második könyvében e szavakkal emlékezik meg: „Öt érzékünkön mint ablakokon át jutnak el lelkünkhöz a kísértések. Az értelem városa és fellegvára nem eshet el, hacsak az ellenséges sereg be nem tör a kapukon át... Ha valaki a cirkuszi játékokban, az atléták versenyében, a színészek mutatványaiban, az asszonyok idomaiban, a drágakövek és selymek ragyogásában vagy más effélékben gyönyörködik, elvesz lelkének szabadsága, s beteljesül a prófécia: »a halál feljött ablakainkon.«”⁵⁵ Amikor tehát ezeken a kapukon a szenvedélyek hada értelmünk várába hatol, mivé lesz akkor a lélek szabadsága, ereje? Marad-e még akár egyetlen gondolatunk is Isten számára, ha újra felidéződnek a már elmúlt gyönyörök, s a lélek csak keseregni tud, míg a bűnös kéjre emlékezik? Mindezt megfontolva sok filozófus elhagyta a zsúfolt városokat és a városszéli kerteket, amelyekben a gypeszőnyeg, a fák lombosátora, a madárcsiripelés, a forrás tükre, a patak zúgása és ezernyi egyéb dolog csábítja szemünket és fülünket, nehogy a bőség és a fényűzés elpuhítsa a lelket és megszeplősitse az erényt. Kerüld el annak látását, ami könnyen rabul ejthet, s óvakodjál az olyan kísértéstől, amelynek nehezen állsz ellen. A püthagoreusok is kerülték a sokaságot, magányban és elhagyott helyeken éltek... De maga Plátón is, aki jómódú volt – gazdagsága ingerelte arra Diogenészt, hogy piszkos lábbal az ágyára taposson –, a várostól távoli Akadémia ligetét választotta ki ahhoz, hogy a filozófiával foglalkozhasson; olyan helyet, amely nemcsak elhagyatott, hanem egészségtelen is volt, hogy a szüntelen betegeskedés okozta gondok elállják a kéjvágy útját, s hogy tanítványai ne

élvezzenek más gyönyörűséget, csak amit a tanultakból meríthetnek.”⁵⁶ Úgy tartják, hogy a próféták fiai, Elizeus követői is ilyen életet éltek, akikről – mintegy koruk szerzeteseiről – a többi között ezt írja Jeromos *Rusticus szerzeteshez* címzett levelében: „A próféták fiai, akikről mint szerzetesekről olvasunk az Ótestamentumban, elhagyván a sokaságot és a városokat, kunyhókat építettek maguknak a Jordán partján, s kásával és füvekkel táplálkoztak.”⁵⁷ A mi tanítványaink is ilyen házacskákat emeltek az Arduzon folyó mellett, s inkább remetékné, mint diákoknak látszottak.

Minél nagyobb lett tanítványaim serege, és minél keményebb életet tűrték el tanításom kedvéért, annál dicsőségesebbnek tartották ezt ellenfeleim rám nézve, és annál szégyenletesebbnek a maguk számára. Már mindent elkövettek ellenem, amit csak lehetett, s szomorúan látták, hogy mindez az én javamat szolgálja. S mondhatom Jeromossal: „Legyek bár távol a városoktól, a piacterektől, a pereskedéstől, a sokaságtól, az irigységtől, mint Quintilianus⁵⁸ írja, rejtőzködőként is megtalál.”⁵⁹ Hiszen ellenfeleim egymás között így sóhajtottak: „Íme, az egész világ utána indult»,⁶⁰ mit sem értünk üldözésével, csak dicsőségét növeltük. El akartuk törölni a nevét, de még fényesebbé tettük. Lám, a diákok, akik a városban mindent megszerezhetnek, amire csak szükségük van, a kényelmet megvetve mégis inkább a nyomorúságot választják, s önként szegényekké lesznek.” Az ínség végül rávitt, hogy újra rendszeresen foglalkozzam a tanítással, mivel „kapálni nem bírok, koldulni szégyenlek”.⁶¹ A kezem helyett tehát a számmal dolgoztam, visszatérve ahhoz a mesterséghez, amelyet jól ismertem. A tanítványok pedig önként elvégeztek minden szükséges munkát; ruhákat készítettek, élelmet szereztek, megművelték a földet, előteremtették az építkezések költségeit, hogy engem semmiféle napi gond ne akadályozzon a tanításban. Mivel pedig imaházunk még csekély töredéküket sem tudta befogadni, kibővítették, és kőből, fából újjáépítették.

Az imaházat eredetileg a Szentháromság tiszteletére alapítottam és ajánlottam föl, de mint-hogy annak idején üldöztetésemben ide menekülve végre fellélegezhettem, s lelkem megnyugvást talált, ennek az isteni jótéteménynek az emlékezetére Paraclitusnak⁶² neveztem el. Ezt sokan nem kis megütközéssel fogadták, s némelyek hevesen vádaskodni kezdtek, mondván, hogy a Szentléleknek – éppúgy, mint az Atyának – nem szabad külön templomot szentelni, csak a Fiúnak vagy az egész Szentháromságnak, az ősi szokás szerint.

A vádaskodásra kétségkívül az a tévedés vezette őket, hogy a Paraclitus számukra egyet jelentett a Vigasztaló Szentlélekkel, holott magát a Szentháromságot és annak bármely személyét is Istennek vagy segítőnek nevezzük, s így jogosan ruházzuk fel a „paraclitus”, azaz „vigasztaló” jelzővel, az Apostol szavai szerint: „Áldott legyen az Isten és a mi Urunk Jézus Krisztus Atyja, az irgalmasság Atyja, és minden vigasztalás Istene, ki vigasztal minket minden háborúságunkban.”⁶³ Vagy amint az Evangélium mondja: „...és más Vigasztalót ad nektek.”⁶⁴ Mert mi akadály lehet annak, hogy amikor minden templomot egyszerre szentelünk föl az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, az Úr házáat ne tulajdonítsuk éppúgy az Atyának és a Szentléleknek, mint a Fiúnak? Ki merné a homlokzatról letörölni a ház urának titulását? A Fiú az Atyának ajánlotta fel magát áldozatul, s ezért a misén a könyörgéseket főként az Atyához intézzük, s neki áldozzuk az ostyát. Tehát éppen attól tagadnánk meg az oltárt, akinek leginkább szól imánk és áldozatunk? Talán nem formálhat több jogot az oltárra az, akinek áldoznak, mint maga az áldozat? Ki tarthatná jobbnak az Úr keresztyének, sírjának, Szent Mihálynak, Jánosnak, Péternek vagy más szentnek az oltárát, amelyen sem ezek nem áldoztatnak fel, sem nekik nem áldozunk, sem könyörgést nem intézünk hozzájuk? Még a bálványimádók sem állítják, hogy az oltár vagy a templom nem azé, akinek ott áldoznak és hódolnak.

De talán azt mondhatja valaki, hogy az Atyának azért nem lehet templomot vagy oltárt szentelni, mert nincs különösebb ünneplést érdemlő cselekedete. De ilyen tettet a Szenthárom-

ságnak sem tulajdoníthatunk, viszont annál inkább a Szentléleknek. Mert a Szentlélek eljövételének éppúgy megvan a maga ünnepe Pünkösdkor, mint a Fiúnak a maga örömunnepe Karácsonykor, és miként a világba küldetett Fiú, éppúgy a tanítványokba szálló Szentlélek is igényt tarthat a maga ünnepére.

Sőt a Szentlélekről – ha cselekedeteit és az Apostol szavait gondosabban tanulmányozzuk – kiderül, hogy sokkal méltóbb külön templomra, mint a Szentháromság másik két személye. A három személy közül az Apostol csak neki tulajdonít saját templomot; mert sem az Atya, sem a Fiú templomát nem említi meg oly módon, ahogy a Szentlélekét a *Korintusiakhoz írt első levelében*: „Aki pedig az Úrhoz ragaszkodik, egy lélek övele.” Továbbá: „Nem tudjátok-e, hogy a ti tagjaitok a Szentlélek temploma, ki bennetek vagyon, kit az Istentől vettetek, és nem vagytok magatokéi?”⁶⁵ És ki ne tudná, hogy az isteni jótétemények szentségei, amelyeket az Egyház szolgált ki, az isteni kegyelem – azaz a Szentlélek – közreműködésének köszönhetők? Hiszen a vízből a keresztségben a Szentlélek által születünk újjá, és akkor válunk először mintegy Isten templomává. A bérnálásakor is a Szentlélek hétszeres kegyelmében részesülünk, amely felékesíti és megszenteli Isten templomát. Mi különös van tehát abban, ha annak a személynek, akinek az Apostol szellemi templomot tulajdonít, mi anyagi templomot tulajdonítunk? Vagy kinek lenne jogosabban temploma, ha nem annak, akinek különös közreműködésével szolgált ki minden szentséget az Egyházban? De mégsem értem ezt úgy, hogy amikor Paraclitusnak neveztük el imaházunkat, egyetlen személynek szenteltük volna; csak – amint fentebb említettük – vigasztalódásunk emlékére tettük ezt; bár ha úgy lett volna, amint mások hitték, az sem lett volna indokolatlan, jóllehet a bevett szokásnak nem felelt volna meg.

NÉMELY ÚJ APOSTOLOKTÓL ELSZENVEDETT ÜLDÖZTETÉSÉRŐL

Míg rejtőzködve magam láthatatlanná váltam a világ előtt, hírnevem messze földre eljutott, Ekhóhoz⁶⁶ voltam tehát hasonlatos, akinek – mint a költő állítja – teste elenyészett, csak a hangja maradt meg. Korábbi vetélytársaim, mivel önmagukban már semmit sem tudtak elérni, valamiféle új apostolokat⁶⁷ uszítottak rám, akiknek a világ nagyobb hitelt adott; egyikük a kanonokok, másikuk a szerzetesek életének megreformálásával büszkélkedett; prédikálva jártak szerte a világban, s közben szégyentelenül rágalmaztak, amennyire csak tudtak, míg végül egy időre megvetetté váltam mind az egyházi, mind a világi hatalmasságok előtt. Életemről és hitemről annyi rosszat híreszteltek, hogy legjobb barátaim is elfordultak tőlem, s akik megőriztek valamit irántam érzett szeretetükből, azok is eltitkolták ezt félelmükben.

Isten a tanúm, valahányszor meghallottam, hogy egyházi személyek gyűlést tartanak, mindig azt hittem, hogy az én elítélésem érdekében történik. Mintha a villámcsapástól megrémülve kővé dermedtem volna, úgy vártam, mikor hurcolnak a zsinat elé mint eretneket vagy istentelent. S ha szabad a bolhát az oroszlanhoz, a hangyát az elefánthoz hasonlítani, ellenfeleim éppen úgy üldöztek, mint egykor Szent Atanázst az eretnekek. Gyakran pedig, Isten a megmondhatója, annyira kétségbe estem, hogy már-már arra gondoltam, a kereszténység határain túlra, a pogányokhoz megyek, s ott majd adófizetőként Krisztus ellenségei között végre keresztényként élhetek. A pogányoktól annál nagyobb jóindulatot vártam, minél inkább megtevesztik őket az ellenem felhozott vádak. Úgy véltem, ha rossz kereszténynek tartanak, könnyen azt hiszik, hogy az ő vallásuk felé hajlom.

AZ APÁTSÁGRÓL, AMELYNEK ÉLÉRE MEGVÁLASZTOTTÁK,
S A FIAI (AZAZ A SZERZETESEK), VALAMINT A TARTOMÁNYÚR
RÉSZERŐL ELSZENVEDETT ÜLDÖZTETÉSÉRŐL

Midőn ennyi csapás sújtott, és már csak az a végső megoldás volt hátra, hogy Krisztus ellenségei között meneküljek Krisztushoz, egy váratlan fordulat révén felcsillant a szabadulás reménye; de csatlakoznom kellett, mert olyan keresztények – még hozzá szerzetesek – közé kerültem, akik sokkal vadabbak és gonoszabbak voltak a pogányoknál. Az történt, hogy Bretagne-ban a vannes-i püspökségben fekvő Saint-Gildas-de-Rhuis kolostorának apátja elhalálozott, s a szerzetesek – egyhangú választásuk alapján s a tartományúr beleegyezésével – engem választottak meg utódává. Könnyen sikerült megszerezniük egykori apátom és szerzetársaim jóváhagyását is. Így a franciák irigysége végül is Nyugatra üzött, mint Jeromost a rómaiaké Keletre. Mert, Isten a tudója, sosem vállalom el ezt a tisztséget, ha nem remélem – mint mondtam –, hogy így elkerülhetem az ellenem irányuló támadásokat. Hiszen e barbár földet és lakóinak nyelvét nem ismertem. A szerzetesek hírhedtté váltak gyalázatos és megzabolázhatatlan életükkel, a föld népe pedig durva volt és műveletlen. Mint aki az ellene kivont kardtól megrémülve a szakadékba veti magát, és hogy az adott pillanatban elkerülje az egyik halált, a másikba rohan, úgy mentem én az egyik veszélyből szántsándékkal a másikba; ott, ahonnan már nem menekülhettem tovább, az irdatlan óceán hullámainak kiáltottam fohászaiban: „A föld határaitól kiáltok hozzád, mivel szorongattatik szívem.”⁶⁸ Mert azt hiszem, senki előtt nem ismeretlen, milyen nehéz feladat volt kormányozni a barátok gyűlekezetét, s mennyi aggodalom gyötörte szívemet éjjel-nappal a testemet és lelkemet folytonosan fenyegető veszély miatt. Biztosan tudtam, hogy ha megkísérlem őket rábírní a regulák betartására, nem leszek hosszú életű; ha viszont nem követek el minden tőlem telhetőt, bűnrészessé válok. Az apátság már régóta egy hatalmas tartományúr igáját nyögte, aki a kolostor kormányozatlanságát kihasználva bitorolta az apátság javainak haszonélvezetét, és a szerzetesekre súlyosabb terheket rótt ki, mint az adófizető zsidókra. A barátok folytonosan nekem siráncokztak mindennapos nélkülözéseik miatt, pedig nem voltak közös javaik, amelyekből elláthattam volna őket, hanem mindegyik megtartotta saját vagyonát, ebből tartva el magát, ágyasát, gyermekeit. Kárörömmel nézték tehetetlenségemet, sőt még loptak is, ha erre módjuk nyílt. Arra számítottak, hogy belefáradok a küzdelembe, s kénytelen leszek a fegyelem visszaállításáról lemondani vagy távozni a kolostor éléről. A vidék bárdolatlan s törvényt nem ismerő lakói között nem volt senki, akihez segítségért folyamodhattam volna, hiszen erkölcsüket az enyéimmel lehetetlen volt összeegyeztetni. Kint a hatalmaskodó úr és csatlósai fenyegettek szüntelenül, bent a barátok fondorkodtak ellenem, mintha csak rólam mondotta volna az Apostol: „Kívül harcok, belül félelmek.”⁶⁹

Sokat töprengtem és keseregtem azon, hogy mily haszontalan és nyomorult életet élek, mennyire terméketlenné váltam, mind magam, mind mások számára; hogy azelőtt mennyit jelentettem a klerikusoknak, és most, elhagyva őket a szerzetesek kedvéért, sem ők, sem a szerzetesek nem veszik semmi hasznomat; s hogy milyen erőtlenül térhetek majd vissza megkezdett vállalkozásaimhoz és terveimhez; mindenki teljes joggal szidhat e szavakkal: „Ez az ember építeni kezdett és el nem végezhet.”⁷⁰ Kétségbeestem, ha felidéztem, honnan menekültem, és ha arra gondoltam, hova jutottam. A korábbi megpróbáltatások már semmi-ségeknél látszottak, és sűrűn sóhajtozva így szóltam magamhoz: „Méltán szenvedek, mert elhagyva a Paraclitust, a Vigasztalót, a biztos magányba kényszerítettem magam, és miközben a fenyegetéseket akartam elkerülni, a biztos veszélybe menekültem.” Leginkább az bántott, hogy amióta elhagytam imaházunkat, nem gondoskodhattam róla, hogy a szükséges módon tartsanak benne istentiszteletet, mert a vidék annyira szegény volt, hogy ott egyetlen ember is csak szűkösen élhetett meg. De az igazi Paraclitus valóban vigaszt hozott bánatomra, s kellőképpen gondoskodott saját imaházáról.

Az történt, hogy a már említett argenteuil-i zárdát, ahol Heloysa – ekkor már inkább nővérünk Krisztusban, mint hitvesünk – felvette a fátylat, a saint-denis-i apát ősi jogokra hivatkozva elfoglalta, s az apácák gyülekezetét, amelynek főnöknője a mi társnőnk volt, elűzte. Az apácák száműzöttként szóródtak szét különböző helyekre; ekkor rájöttem: alkalmat kínál nekem az Úr, hogy gondoskodjam imaházunkról. Visszatértem oda, és meghívtam Heloysát a vele maradó apácákkal együtt; elvezettem őket az imaházhoz, s azt minden tartozékával átengedtem nekik; az adományozást – utódaikra is kiterjesztve – a püspök egyetértésével és közbenjárására hamarosan II. Ince pápa is örök időkre megerősítette oklevelével.

A szegényes életet vállaló, magukra hagyott apácákat az isteni kegyelem, amelyet jámborul szolgáltak, rövidesen kárpótolta a kezdeti nélkülözésekért, és igazi Paraclitusnak mutatkozott számukra, könyörületessé s jóindulatúvá téve irántuk a környék népét. Isten a megmondhatója, egy év alatt többet gyarapodtak földi javakban, mint én, ha akár száz évig maradtam volna ott; mert amennyivel gyengébb a női nem, annyival szálanomra méltóbb a szegénysége, annyival inkább megindítja az embereket, s a nők erényeit mind Isten, mind a világ jobban becsüli. Az Úr olyan kedvessé tette mindenki szemében nővérünket, aki a többiek élén állt, hogy a püspökök leányukként, az apátok testvérüként, a világiak anyjukként szerették. Valamennyien egyként csodálták hitét, bölcsességét s végtelen szelídségét, türelmét. S mivel csak ritkán mutatkozott, mert többnyire szobájába zárkozva imával és szent meditációval töltötte idejét, csak annál lelkesebben kívánták, hogy láthassák, s meghallgathassák intelmeit, vigasztalásait.

A GYALÁZATOS VÁDASKODÁSRÓL

Miután a környékbbeliek folytonosan a szememre vetették, hogy kevesebbet törődöm az apácákkal, mint tudnék és mint kellene, s legalább prédikációimmal adhatnék nekik lelki támaszt, gyakrabban fölkerestem őket, hogy segítségükre lehessenek. Emiatt sokan ismét rágalmakat kezdtek suttozni rólam, s amit egyedül az irgalmasságtól vezéreltetve tettem, azt a szokott módon elferdítve azzal a szemérmetlen hazugsággal magyarázták, hogy még mindig él bennem a testi gyönyörök utáni vágy, s a korábbi kedvesemtől való távollétet alig vagy egyáltalán nem tudom elviselni. Gyakran idéztem magamban Szent Jeromosnak a hamis barátokról *Asellához* írott levelét, amelyben ez áll: „Nem ért szemrehányás, csak férfi voltom miatt, s ez is elmaradt, ha nem Paulával mentem Jeruzsálembe.”⁷¹ És másutt: „Mielőtt Szent Paula házában jártam volna, az egész város a dicséretemet zengte, s egyhangú vélemény szerint méltó voltam a legmagasabb papi tisztségre. De tudom, hogy jó és rossz hírünk révén jutunk a mennyeknek országába.”⁷² E nagy férfiú igaztalan megrágalmazásának történetéből nem csekély vigaszt merítettem, s így töprengtem: „Vajon hogy ócsárolnának ellenfeleim, ha valóban lehetne rá okuk? Hiszen most is rágalmaznak, pedig az isteni kegyelem a gyanú árnyékát sem engedi a közelembe férközni, mert megfosztott a bűn elkövetésére való képességtől! Honnan hát ez a szemérmetlen vádaskodás?” Mert az enyémhez hasonló állapot minden gyanú felett állóvá teszi az embert, ami abból is kitűnik, hogy ha gondosabban akarják az asszonyokat őriztetni, akkor heréltekre bízzák őket, amint ez a Szentírásban is áll Eszterről és az Ahasverosnak szánt szüzekről.⁷³ Azt is olvassuk, hogy Kandaces királynő nagyhatalmú eunuchja⁷⁴ – akihez megtérítése és megkeresztelése végett az angyal elvezérelte Fülöp apostolt – az egész kincstár felügyelője volt. Az efféle emberek az erkölcsös és tisztességes nők körében annyival nagyobb megbecsülésre és bizalomra tettek szert, amennyivel távolabb álltak a gyanútól. Hogy azt teljesen elhárítsa magától, Órigenész, a legnagyobb keresztény filozófus, amikor az asszonyok tanítására felügyelt, kezet emelt önmagára,⁷⁵ amint ez az *Egyháztörténet* hatodik könyvéből kiderül.

Az isteni kegyelem, úgy ítélem, jobb indulattal viseltetett irántam, mint Órigenész iránt, hiszen amit ő, mint hisszük, meggondolatlanságból tett meg – s ezáltal súlyosan vétkezett –, azt én más bűne által szenvedtem el, s így váltam alkalmassá az övéhez hasonló tevékenységre. Sőt kínjaim is kisebbek voltak, mert váratlanul és gyorsan történt a tett végrehajtása, hiszen alvás közben leptek meg, s szinte alig éreztem valamit; de mert akkor hamar kihevertem a sebesülést, most annál tovább büntetnek rágalmakkal, és jobban szenvedek hírnevem csorbulásától, mint testem fogyatkozásától. Mert amint írva van: „Jobb a jónév sok gazdagságnál.”⁷⁶ S ahogy Szent Ágoston említi *A klerikusok életéről és erkölcséről* című beszédében: „Aki, bízva lelkiismeretében, elhanyagolja jóhírét, érzéketlen.”⁷⁷ Ugyanerről másutt: „Az Apostol szerint⁷⁸ gondunk van a tisztességre⁷⁹ nemcsak Isten előtt, hanem az emberek előtt is. Magunk miatt elegendő lehet számunkra a saját lelkiismeretünk, de mások miatt nemcsak hogy bemocskolni nem szabad hírnevünket, hanem ereje teljében kell megőriznünk. A lelkiismeret és a hírnév két különböző dolog. A lelkiismeret a tiéd, a hírnév a felebarátaidé.”

Miféle rágalmakkal illették volna a vádaskodók Krisztust vagy követőit, az apostolokat, a prófétákat, a szenteket, ha az ő idejükben éltek volna, s nők meghitt közelségében láthatják őket, akik megőrizték testük tisztaságát! Szent Ágoston is, *A szerzetesek kötelességéről* című könyvében, úgy mutatja be az asszonyokat, mint Jézus Krisztus Urunknak és az apostoloknak elválaszthatatlan társait, akik még a prédikációkra is elkísérték őket: „Mert – mondja – földi javakat birtokoló asszonyok is velük mentek, s ellátták őket mindennel, úgyhogy semmiben sem szenvedtek hiányt, ami az efféle életvitelhez szükséges... S ha valaki nem hiszi, hogy az apostolok szent életű nőkkel jártak hirdetni az Evangéliumot, hallgassa meg a Szentírás szavait s tudja meg, hogy ezt magának az Úrnak a példájára cselekedték... Mert az Evangéliumban meg van írva: »Es lőn azután, ő eljára a városokat és falukat, tanítván és hirdetvén az Isten országát; és a tizenkettő vele, és némely asszonyok, akik megszabadítottak vala a gonosz lelkektől és betegségektől: Mária, ki Magdolnának hívatik... és Joanna, Kúzának, Heródes gondviselőjének felesége, és Zsuzsanna és sok más, kik szolgálnak vala neki vagyounukból.«^{80,81} És IX. Leó a Studion-kolostorbeli Parmenianus levelével vitázva leszögezi: „Határozottan kijelentjük, hogy a püspöknek, áldozópapnak, szerpapnak vagy alszerpapnak nem szabad vallási kötelezettségére hivatkozva elhanyagolnia a feleségéről való gondoskodást; lássa el tehát az asszonyt ruházattal, élelemmel, elég, ha testileg nem érintkezik vele. Mint olvassuk, így gondolkodtak a szent apostolok is, Szent Pál tanúsága szerint: »Vajon nincs-e hatalmunk, hogy rokonasszonyunkat velünk hordozzuk, mint az Úr atyjafiai és Kéfas?«⁸² Olvasd figyelmesen, tudatlan! Nem azt mondja: vajon nincs-e hatalmunk, hogy rokonasszonyunkat öleljük, hanem azt: velünk hordozzuk, azaz eltartsák őket a prédikációk jövedelméből, úgy azonban, hogy többé ne legyen közöttük testi kapcsolat.”⁸³ Emberi számítás szerint még a farizeus is, aki ezt gondolta magában az Úrról: „Ez, ha próféta volna, tudná bizonynyal, kicsoda és minő asszony az, ki őt illeti, hogy bűnös”,⁸⁴ könnyebben találhatott okot, hogy valami gyalázatosságot tételezzon föl Krisztusról, mint az én rágalmazóim. De valószínűbb lett volna a gyanú az Úrnak egy ifjúra bízott anyja⁸⁵ esetében is, vagy a prófétákéban, akiket az özvegyek többször vendégül láttak, s gyakran voltak velük egy társaságban.

S mit szóltak volna becsmérlőim, ha látják Malkhoszt, a fogoly szerzetest,⁸⁶ akiről Szent Jeromos ír, amint feleségével egy fedél alatt él? Mekkora bűnnek tartották volna azt, amiről pedig az egyházatya a legnagyobb elismeréssel beszél: „Volt ott egy Malkhosz nevű öreg..., ugyanazon hely szülötte, s egy öregasszony, aki vele lakott, mindketten buzgón vallásosak, s gyakran koptatták a templom küszöbét, ahogy az Evangéliumot olvasva Zakariásról és Erzsébetről hinnéd, éppen csak János hiányzott.”⁸⁷ S végül mi tartja vissza ellenségeimet attól, hogy a szent egyházatyákat becsméreljék, hiszen nemcsak olvassuk, de tapasztalhatjuk is, hogy női kolostorokat alapítottak, s azokat igazgatták, a hét diakónus⁸⁸ példájára, akiket az

apostolok maguk helyett megbíztak az asszonyok ellátásával s a róluk való gondoskodással? Mert a gyengébb nem annyira rászorul az erősebb támogatására, hogy az Apostol a férfit az asszony fejévé teszi,⁸⁹ s ennek jeléül elrendeli, hogy a nők mindig fedett fővel járjanak.

Ezért nem kevésbé csodálkozom a kolostorokban régóta uralkodó szokáson, amely szerint a nők élére apátnőt neveznek ki, akárcsak a férfiak élére az apátot, s a férfiak és a nők ugyanannak a regulának a megtartására kötelezik magukat, holott abban több olyan dolog foglaltatik, amelyet a nők – akár főnökösszonyok, akár alárendeltek – sohasem teljesíthetnek. Sőt sok helyen azt látjuk, hogy az apátnők és apácák, a természetes rend felborításával, azoknak a klerikusoknak is parancsolnak, akik a nép kormányzására vannak rendelve, s akiket annál könnyebben csábítanak a bűnre, minél inkább azt képzelik magukról, hogy rangban fölöttük állnak. Hasonló megfontolásból nyilatkozik így a Szatirikus:

*Nincs is a nagy vagyonú asszonynál visszataszítóbb!*⁹⁰

Gyakran töprengve mindezeneken, arra törekedtem, hogy amennyire tőlem telik, vigyázzak a nővérekre, és gondjukat viseljem. Hogy jobban tiszteljenek, igyekeztem minél gyakrabban személyes jelenlétemmel örködni felettük, s így hathatósabb segítséget nyújtani nekik. S amikor kolostorom szerzetesei már a saint-denis-i barátokon is túltettek gonoszságban, úgy menekültem az apácákhoz, mint viharos tengeren hánykódó hajós a nyugalmas kikötőbe, s ott valamennyire fellélegezhettem. Ekképp erőfeszitésem, amely saját apátságomban teljesen hiábavalónak bizonyult, legalább közöttük hozott némi eredményt, amit annyival üdvösebbnek találtam, amennyivel inkább támogatásra szorultak gyöngeségükben.

A Sátán nem engedte, hogy olyan helyet találjak, ahol akár csak kis időre megnyugvást nyernék, hanem kóborlóként, úzótt vadként, az elátkozott Káinhoz hasonlóan örökös bolyongásra kárhoztatott. Mint már mondtam, „kívül harcok, belül félelmek” gyötörnek szakadatlanul, sőt mind a harcok, mind a félelmek kívül és belül egyaránt. S már sokkal veszélyesebb és gyakoribb fenyegetést jelentenek tulajdon szerzeteseim, mint ellenségeim, hiszen folytonosan jelen vannak, s mindig újabb fondorlatokat szőnek ellenem. Külső ellenségeim erőszakossága csak akkor fenyegeti életemet, ha kilépek a kolostorból; bent azonban szüntelenül el kell szenvednem fiaimnak, azaz a szerzeteseknek ellenem, atyjuk, apátjuk ellen folytatott erőszakos és csalárd mesterkedéseit. Ó, hányszor kíséreltek meg méreggel elveszejteni (ahogy ez – ugyanazon okból – Szent Benedekkel történt,⁹¹ aki ezért el is hagyta elfajzott fiait)! E nagy férfiú példájára már-már magam is ezt tettem, nem akarván istenfélőből vakmerő istenkísértővé változni azáltal, hogy továbbra is vállalom az életveszélyt, már-már önmagam gyilkosaként. Mindennapi fondorlataik közé tartozott, hogy – mivel a felszolgált ételtől vagy italtól, amennyire tudtam, óvakodtam – magával az Oltáriszentséggel próbáltak megölni, mérget öntve a kehelybe. Más alkalommal, amikor Nantes-ba mentem meglátogatni a betegeskedő grófot,⁹² kíséretünkben lévő szolgálammal akartak megmérgeztetni, mert úgy vélték, hogy fivérem házában, ahol megszálltam, biztonságban érzem magam és gyanútlan leszek. Isten rendeléséből azonban úgy esett, hogy nem kóstoltam meg rögtön a számomra feltálalt ételt, a velem levő szerzetesek egyike pedig, akit nem avattak be tervükbe, véletlenül evett belőle, s azon nyomban holtan rogyott össze. A bűnös szolga erre, feltámadó lelkiismeretétől kínozva s a kétségbevonhatatlan bizonyítéktól megrettenve, elmenekült.

Elvetemültségük mindenki előtt lelepleződött, s egyre nyíltabban igyekeztem, amennyire tehettem, kitérni fondorlataik elől; néhányadmagammal időről időre elhagytam a kolostort, és remetelakokban húzódtam meg. Valahányszor útra keltem, a barátok pénzzel megvesztegetett haramiákat helyeztek el az utak és ösvények mentén, hogy megöljenek. S az állandó életveszély közepette az Úr keze is lesújtott rám: egy nap lovamról lebukva eltörtem a nyakcsigolyámat. Ez a szerencsétlenség sokkal jobban megviselt és elgyengített, mint régi sebesülésem.

Néhányszor megkísértem a szerzetesek vad indulatait megfékezni. Kiközösítéssel fenyegetve rábírtam a leggonoszabbakat arra, hogy nyilvánosan tett ígérettel és esküvel fogadják meg: örökre elhagyják az apátságot és többé nem háborgatnak. Ők azonban nyíltan és arcátlanul megszegették mind adott szavukat, mind esküjüket, mire annak megújítására maga az Ince pápa által külön e célból küldött legátus kényszerítette őket, a gróf és a püspök jelenlétében; de még így sem nyughattak. A minap – miután az előbb említetteket elűzvén visszatértem az apátság gyülekezetébe – kiszolgáltattam magam az ott maradt szerzeteseknek, akikre kevésbé gyanakodtam; de ezek sokkal rosszabbaknak bizonyultak, mint amazok: már nem méreggel támadtak rám, hanem kardot szegeztek a torkomnak, és alig tudtam elmenekülni egy környékbeli nemesember földjére. Életem mind a mai napig nincs biztonságban, s állandóan úgy érzem, valaki hátulról kardot szegez a nyakszirtemnek. Étkezés közben az asztalnál szinte lélegezni sem merek, akárcsak az az ember,⁹³ akiről azt olvassuk, hogy – mivel Dionüsziosz türannosz hatalmát és gazdagságát a legnagyobb boldogságnak tartotta – láthatatlan fonállal kardot függesztettek a feje fölé, hogy megtanulja, miféle boldogság jár a földi hatalommal. Magam is, aki szegény szerzetesből apáttá léptem elő, szüntelenül tapasztalom, hogy a gazdagság csak nyomorultabbá tesz. Okuljanak példánkon mindazok, akik becsvágytól hajtva nagyra törnek!

Ez hát, kedves testvérem Krisztusban s hú társam a szerzetesi életben, szerencsétlenségeim története, amelyek szinte a bölcsőtől fogva állandóan kísérnek, s legyen ennyi elég számodra ahhoz, hogy – amint a levél bevezetőjében mondtam – saját szerencsétlenségedet az enyémmel összehasonlítva csekélynek, sőt említésre is méltatlannak ítéld, s annyival türelmesebben viseld el, amennyivel jelentéktelenebbnek tartod, mindig abból merítve vigasztalást, amit az Úr mondott híveinek az ördög híveiről: „Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak. Ha a világ gyűlöl titeket, tudjátok meg, hogy engem előbb gyűlölt nálatoknál. Ha e világból volnátok, a világ azt, mi övé, szeretné.”⁹⁴ „És mindnyájan – mondja az Apostol –, kik ájtatosan akarnak élni Krisztus Jézusban, üldözést fognak szenvedni.”⁹⁵ Másutt: „Embereknek igyekszem-e tetszeni? Ha még az embereknek tetszeném, Krisztus szolgája nem volnék.”⁹⁶ S a Zsoltárkönyv ezt mondja: „Kik az embereknek tetszenek, megszégyenülnek, mert Isten megvetette őket.”⁹⁷ Mindezt megszívlelte Szent Jeromos is – az ő utódának tartom magam, kivált az elszenvedett bántalmakat illetően –, s így ír Nepotianushoz: „Ha még az embereknek tetszeném, mondja az Apostol, Krisztus szolgája nem volnék. De felhagyott azzal, hogy az embereknek tessenék, s így Krisztus szolgája lett.”⁹⁸ Továbbá így ír *Asellához* címzett, a hamis barátokról szóló levelében: „Hálát adok Istenemnek, mert méltóvá tett arra, hogy a világ gyűlöljön.”⁹⁹ Heliodorus szerzetesnek pedig ezt írja: „Tévedsz, testvérem, tévedsz, ha azt hiszed, hogy valaha is eljöhet az a kor, amelyben a keresztény nem fog szenvedni. Ellenségünk, mint a bömbölő oroszlán, szüntelenül azt kutatja, kit faljon fel, s te még békességet vársz! Lesben áll a gazdagokkal stb.”¹⁰⁰ Ilyen tanúságokkal és példákkal fellelkesítve annál nyugodtabban viselhetjük el a szenvedéseket, minél igazságtalanabbak. Még ha nem érdemeljük is meg őket, ne kételkedjünk tisztító erejükben; és mivel minden az isteni rendelés szerint történik, minden hívő azzal vigasztalja magát szorultságában, hogy Isten végtelen jósága soha semmit nem enged cél nélkül történni, s minden, ami rosszul kezdődött, végül jóra fordul; s ezért mindig a leghelyesebb, ha így szólunk: „Legyen meg a te akaratod.”¹⁰¹ S mekkora vigaszt nyújtanak az istenfélőknek az apostoli tekintély e szavai: „Tudjuk pedig, hogy az Istent szeretőknek minden javokra szolgál stb.”¹⁰² Ezt tartotta szem előtt a bölcsek legbölcsőbbje¹⁰³ is a *Példabeszédekben*: „Nem szomorítja meg az igazat, akármilyen történjék rajta.”¹⁰⁴ S ebből világosan látszik, hogy letérnek a hűség útjáról, akik olyan csapás miatt méltatlankodnak, amely minden kétséget kizáróan isteni rendelésre sújtotta őket. Azt hiszik, saját akaratuktól, nem pedig Isten keze által kormányoztatnak, s azzal, ami e szavakban foglaltatik: „legyen meg a te akaratod”, titkos vágyaiktól hajtva dacolnak, s Isten akaratával szembe-szegeznek a sajátjukat. Éljen boldogul!

UTÓSZÓ

PETRUS ABAELARDUS
(PIERRE ABÉLARD)

Az utószó írójának ezúttal nem kell az ilyen esetekben szokásos életrajzi áttekintéssel kezdenie: a *Szerencsétlenségeim történetében* maga Abaelardus (1079-1142) meséli el életét, pontosabban annak legeseménydúsabb, az 1130-as évekig terjedő időszakát. De vajon joggal tulajdonít-e ekkora fontosságot a vele történeteknek? Indokolt-e az a büszkeség, amellyel művének legbűnbánóbb, legönmarcangolóbb részleteiben is találkozunk? E kérdésre egyértelműen igennel felelhetünk. Abaelardus filozófiai munkássága valóban nagy jelentőségű.

Sok filozófiatörténeti kézikönyv első helyen említi Abaelardus művei közül a *Sic et Non* (Igen és Nem) címűt, amelyben az egyházatyák százötven különböző kérdésre vonatkozó s egymásnak ellentmondó állásfoglalásait sorolja föl; az ezzel előidézett kétely azonban nem öncél, hanem buzdítás önálló véleményalkotásra, a problémák megoldására, a tekintélyek pusztá elfogadása helyett. Maga a módszer egyébként nem Abaelardus találmánya. Az egyházjog tudósai már régebben is használták, s a filozófusok közül sem csak Abaelardus alkalmazta. Rá mégis különösen jellemző, mert egész munkássága az értelem, a tudás szerepét hangsúlyozza, ebben a korban még igen szokatlan hévvel. Hiszen a XI. században a „dialektikusok” és az „antidialektikusok” között még arról folyik a vita, hogy van-e egyáltalán létjogosultsága az értelemnek a hitigazságok vizsgálatában. A filozófia végül is elfogadottá válik, ám nem veszélyeztetheti a hit elsőbbségét. Szent Anzelm (1033-1109), a skolasztika atyja még a „credo ut intellegam” (hiszek, hogy értek) elvét vallja. Abaelardus megfordítja ezt: „Intellego ut credam” (értek, hogy higgyek). Az értelem szerepének hangsúlyozása önmagában véve nem lenne probléma, hiszen később a tomizmus is fontosnak tartotta az észérveket a hit megalapozásában; Abaelardus azonban, amint erre majd még visszatérünk, olyan tételeket is hajlamos volt ésszel belátható igazsággként s így a nem keresztény gondolkodók számára is hozzáférhetőekként kezelni, amelyeket az Egyház észfeletti, csak a Kinyilatkoztatásból megismerhető állításoknak tekint.

Ha a tudás és a hit viszonyának kérdésében Abaelardus álláspontja eltért is a hivatalos egyházi szemlélettől, több más szempontból közel járt a katolikus gondolkodásban később uralkodóvá vált nézetekhez. E tekintetben figyelemre méltó az univerzálé-vitában kifejtett álláspontja (ezzel kapcsolatos a közte és az e műben többször említett Guillelmus mester, azaz Guillaume de Champeaux közötti nézeteltérés is). Ez az évszázadokon át meg-megújuló vita arról folyt, hogy az általános fogalmak pusztán önkényes emberi konstrukciók-e, vagy megfelel nekik valami az objektív valóságban. A nominalisták azt állították, hogy valóságosan csak az egyedi dolgok léteznek, s az általános fogalmak (universalia) pusztán az emberi gondolkodás termékei. Legszélsőségesebb képviselőik szerint pl. az „ember” mint olyan fogalmának semmi nem felel meg a valóságban, csupán az egyes konkrét individuumok léteznek. Így azonban nem kapunk feleletet arra a kérdésre, mi a közös ezekben az individuumokban, miért tudjuk mindegyiküket éppen az „ember” szóval jelölni. A Platón nyomdokain haladó gondolkodók viszont olyan választ adnak, amellyel az ellenkező végletbe esnek: szerintük az a valami, amit az általános fogalom jelöl, valóságosan, önálló tárgyként létezik, szellemi formában, mint a platóni ideák, pl. az egyes emberek mellett, sőt nélkülük, őket megelőzően is létezik az „ember-mivolt” mint olyan. E „túlzó realizmusnak” nevezett álláspont és a nominalizmus között a helyes középutat a később a tomizmus által is elfogadott, Arisztotelészre visszavezethető szemlélet, az ún. „mérésékelt realizmus” képviseli: az általános fogalmaknak megfelelő tartalom az elmén kívül csak az egyes individuumokban mint konkrét megvaló-

sulásában létezik, de bennük valóságosan jelen van, objektíve közös vonásukat alkotja, míg általános formában csak az elmében áll fenn. Nos, Abaelardus, ha nem is pontosan ebben a megfogalmazásban, szintén valamiféle középutat talált a két szélsőség között: szerinte az univerzálénak megfelelő tartalom sem nem önkényes elméleti konstrukció, sem nem önálló dolog; az általános fogalom azt fejezi ki, hogy az individuumoknak, amelyekre vonatkozik, egy adott vonatkozásban valóságosan azonos az „állapotuk” (status), van egy mindannyiukra jellemző közös tényállás, pl. az egyes emberi egyének esetében az a tény, hogy valamennyien emberek.

Abaelardus etikája az emberi cselekedetek megítélésében a külvilág által látható tetről a szándékra helyezi át a hangsúlyt. Az evilági erkölcs és jog a társadalom hasznát tartja szem előtt, s nem is ismerheti a cselekvő szándékát. Isten viszont csak a szándékot veszi figyelembe. Így előfordulhat, hogy ugyanaz a cselekedet evilági értelemben bűn, Isten előtt pedig nem az, vagy megfordítva. Mindig lelkiismeretünket kell követnünk, az ettől való eltérés számít Isten előtt bűnnek. Természetesen Abaelardus nem tagadja, hogy az egyes emberek tudatától függetlenül is létezik egy abszolút érvényű isteni értékrend, s ideális esetben a lelkiismeret ennek felel meg. Ám ha valakinek a lelkiismerete önhibáján kívül téves, akkor Abaelardus szerint ezt kell követnie. Cselekedete így eltér ugyan az isteni törvénytől, de nem bűn, csak hiba, míg ha lelkiismeretével szállna szembe, bűnt követne el akkor is, ha tette véletlenül megfelelné Isten parancsainak. Nevezetes példája szerint az ókori keresztényüldözők, ha jóhiszeműen cselekedtek, lelkiismeretük alapján nem tekinthetők bűnösnek. Nagyobb bűnt követtek volna el, ha – lelkiismeretük ellenére – megkímélték volna a keresztényeket. Abaelardus e példája talán nem volt a legszerencsésebb, ám maga az az elv, hogy az önhibáján kívül leküzdhetetlenül téves lelkiismeretének engedelmeskedő személy tette nem minősül bűnnek, ma is elfogadottnak számít a katolikus gondolkodásban.

Habár Abaelardus filozófiai nézetei bizonyos vonatkozásokban forradalmi újításokat jelentettek, nem ezek miatt került nyíltan szembe az Egyházzal, hanem túlzott racionalizmusának teológiai következményei keverték eretnekség gyanújába. A Szentháromság tanát – amelyet az Egyház hittitoknak tekint – természetes észigazságként igyekezett magyarázni. Ezért kényszerítették 1121-ben a soissons-i zsinaton – amint az a *Szerencsétlenségeim történetéből* is kiderül – tanai visszavonására. Ám két évtizeddel később újra eretnekséggel vádolták, ezúttal a korábbi tételeit föllevenítő *Introductio ad theologiam* (Bevezetés a teológiába) című műve miatt. Már évek óta ismét Párizsban tanított – végleg otthagyva bretagne-i apátságát –, amikor 1140-ben ellenfelei, élükön clairvaux-i Szent Bernáttal, a legnagyobb középkori misztikussal, ismét támadást intéztek ellene. Először abban állapodtak meg, hogy Sensban nyilvános vitát fognak tartani magas rangú egyházi személyek és teológusok jelenlétében. A gyűlést nagy várakozás előzte meg. Maga VII. Lajos király is odautazott, hogy tanúja legyen az összecsapásnak. Abaelardus bízott ragyogó előadókészségében és érvei meggyőző erejében, amelyek már annyi hívet szereztek neki. Szent Bernát azonban az utolsó pillanatban zsinattá változtatta a vitaülést, s Abaelardust vádlottként kezelte. A gyűlés kezdetén egyszerűen felolvasta a kifogásolt tételeket, s azok megtagadását követelte, a vita vagy védekezés minden lehetősége nélkül. Természetesen elítélték Abaelardus tanait, aki II. Incéhez fellebbezett, de Szent Bernát elérte, hogy ellenfelét a pápa kiközösítse. Ennek híre útban Róma felé érte Abaelardust. Ekkor Clunybe ment, Petrus Venerabilis apáthoz, aki nagy szeretettel fogadta, s azt is kieszköztette, hogy Rómában visszavonják a kiközösítést. Abaelardus ekkor már súlyos beteg volt, s hiába tettek meg mindent a gyógyítása érdekében, 1142-ben meghalt.

Történetünk másik főhőse, Héloïse (1101-1164) – azaz a név latin alakja szerint Heloysa – 1118-ban ismerkedett meg Abaelardusszal, aki egy cseppet sem túloz, amikor a leány műveltségét dicséri. Más forrásokból tudjuk például, hogy Heloysa a latinon kívül görögül és héberül is beszélt, s e két utóbbi nyelv ismerete akkoriban még a teológusok körében is

ritkaságszámba ment. Nem véletlen, hogy a legendássá vált szerelmet a későbbi századokban sűrűn felidéző költők is többnyire bölcsességét emelik ki, s végül Villon *Ballada tűnt idők asszonyairól* című költeménye révén „igen bölcs Héloïse” („tres sage Hellois”) néven került be a világirodalmi köztudatba. A két szerelmes egészen Abaelardus haláláig szoros szellemi kapcsolatban állott egymással. Ránk maradt levelezésük hangvétele és érzelmi töltése annyira kirí a korból, hogy sokáig kétségbe vonták hitelességét. Heloysa, aki 1129 óta a Paraclitus apátnője volt, ott temettette el Abaelardust, s úgy rendelkezett, hogy halála után teste a férjéé mellett nyugodjék. Hamvaikat a XIX. század elején Párizsba vitték, majd 1828-ban a Père-Lachaise temetőben közös sírban helyezték el.

TURGONYI ZOLTÁN

JEGYZETEK

A fordítás alapjául az alábbi kiadás szolgált:

Abélard: *Historia Calamitatum*. Publié par J. Monfrin. 2e éd. Vrin, Paris, 1962.

A más művekből származó részletek esetében lehetőség szerint a már meglévő műfordításokra támaszkodtam. Ezek fordítóinak nevét feltüntettem a jegyzetben a forrás megjelölése után. (Ha ilyen név nincs megadva, ez azt jelenti, hogy a kérdéses idézetet magam ültettem át magyarra.) A Bibliából származó részleteket Káldi György fordításában közöltem.

A főszövegben a középkori személynevek esetében megtartottam a szövegkiadásban szereplő latin formát, a szentek és uralkodók nevének kivételével; őket – bármely korban éltek is – a bevett magyaros elnevezéssel jelöltem, akárcsak a bibliai alakokat. Az ógörög és római nevek esetében a jelenleg érvényes szabályokat követtem (az előbbieket fonetikusan, az utóbbiakat szokásos latin formájukban írtam).

¹ A *Szerencsétlenségeim történetét* Abaelardus levél formájában írta egy barátjához, akit sokan fiktív személynek tartanak.

² A dialektika (mint az ún. hét szabad művészet egyike) a középkor elején a logikát és a vitatkozás módszertanát jelentette, később azonban az érvelés technikája mellett tartalmi kérdésekre, nevezetesen metafizikai és ismeretelméleti problémákra is kiterjedt e tudomány művelőinek figyelme.

³ A középkori oktatásban: előre kijelölt témáról tartott nyilvános vita, tanárok és diákok részvételével.

⁴ Guillaume de Champeaux (kb. 1070-1121) skolasztikus gondolkodó, a „túlzó realizmus” híve.

⁵ Franciaországnak közvetlenül királyi kézben lévő területe (Párizs és környéke), szemben az uralkodó nagyhűbéreseinek uralma alatt álló tartományokkal (amilyen pl. Champagne, Flandria, Normandia, Burgundia stb. volt ekkoriban).

⁶ Porphüriosz (234 – kb. 305) újplatonista görög filozófus bevezetője Arisztotelész *Organon*-jához (eiszagogé = bevezetés)

⁷ Ovidius: *Remedia amoris* I. 369.

⁸ VI. századi nyelvtudós. Latin nyelvtanát (*Institutiones grammaticae*) a középkorban széles körben használták.

⁹ Ovidius: *Átváltozások* XIII. 89-90. (Devecseri Gábor fordítása.)

¹⁰ Anselme de Laon (kb. 1050-1117) teológus, Canterburyi Szent Anzelm tanítványa.

¹¹ Lucanus: *Pharsalia* I. 135-136. (Baksay Sándor fordítása.)

¹² Itt: a Biblia szövegéhez fűzött széljegyzet.

¹³ Szent Pál.

¹⁴ 1 Kor 8,1.

¹⁵ Itt: bibliamagyarázat.

¹⁶ Az idézett levelet Szent Jeromos valójában Sabinianusnak írta.

¹⁷ Szent Jeromos: *Epistolae* CXLVII., 10.

¹⁸ Abaelardus valószínűleg Ovidius költeményére utal (*Átváltozások* IV. 169-189.).

¹⁹ 1 Kor 7, 27-28.

²⁰ 1 Kor 7, 32.

- ²¹ Theophrasztoz (kb. Kr. e. 372-287) görög filozófus, Platón és Arisztotelész tanítványa.
- ²² Szent Jeromos: *Contra Jovinianum* I., 48.
- ²³ Uo.
- ²⁴ Seneca: *Erkölcsei levelek* LXXII., 3. (Barcza József fordítása.)
- ²⁵ 4 Mózes 6, 1-21.
- ²⁶ 2 Kir 2, 3-18.
- ²⁷ Josephus Flavius: *A zsidók története* XVIII., I, II.
- ²⁸ Szent Ágoston: *Isten városáról* VIII. 2. (Földváry Antal fordítása).
- ²⁹ A mai értelemben vett cölibátus évszázadok során szilárdult meg a nyugati keresztény egyházban. A korai középkorban csak a nagyobb rendű klerikusok (püspökök, áldozópapok, diakónusok) számára írta elő több pápai törvény és zsinat a teljes önmegtartóztatást (ha már felszentelésük előtt meg-nősültek), illetve később a nőtlenséget, de ezek a követelések is csak a XI-XII. sz. táján váltak szigorúbbakká. A kisebb rendekhez tartozó egyházi személyekre (alszerpapok, lektorok stb.) mindez sokáig nem vonatkozott. A „klerikus” megjelölés tehát – ebben a korban – nem feltétlenül utal cölibátusra kötelezett személyre.
- ³⁰ Kharübdisz: tengeri szörnyeteg a görög mitológiában.
- ³¹ Szent Jeromos: *Contra Jovinianum* I., 48.
- ³² 3 Móz 22, 24. Abaelardus tévesen jelölte meg forrásként Mózes 4. könyvét.
- ³³ 5 Móz 23, I. Abaelardus itt a fejezetet hibásan adja meg.
- ³⁴ Lucanus: *Pharsalia* VIII. 95-98. (Baksay Sándor fordítása).
- ³⁵ Euszebiosz (†339) kaiszareiai püspök *Egyháztörténete* (VI. 19).
- ³⁶ Mt 15, 14.
- ³⁷ 5 Móz 32, 31.
- ³⁸ Szent Ágoston: *De Trinitate* I., I. (Gál Ferenc fordítása)
- ³⁹ Zsolt 79, 12.
- ⁴⁰ Szent Jeromos: *Liber Hebraicarum Quaestionum in Genesim Praef.*
- ⁴¹ Horatius: *Licinius Murenához* 11-12. (Szabó Lőrinc fordítása.)
- ⁴² Szent Jeromos: *Epistolae* LIV., 13.
- ⁴³ Jn 7, 51.
- ⁴⁴ Az idézet a „Quicumque” kezdetű hitvallásból származik, amelyet a középkorban tévesen Alexandria-i Szent Atanáznak (296-373) tulajdonítottak.
- ⁴⁵ Dán 13, 48-49.
- ⁴⁶ Ez az idézet szintén a 44. jegyzetben említett „Quicumque” hitvallásból való.
- ⁴⁷ Szent Atanáz: *Vita S. Antonii*.
- ⁴⁸ Beda Venerabilis (673-735) angliai bencés szerzetes, történetíró, grammatikus, teológus és filozófus.
- ⁴⁹ Dionüsziosz Areiopagitész, az athéni városi tanács tagja, akit Szent Pál térített keresztény hitre (Ap Csel 17, 34). A középkorban tévesen azonosították Szent Dénessel, Franciaország védőszentjével, a saint-denis-i apátság névadójával, aki a III. században Párizs püspöke volt és Valerianus császár alatt vértanúhalált halt.
- ⁵⁰ Hilduinus (806-842), Saint-Denis apátja.

- ⁵¹ Az elbeszélte események idején VI. Lajos (1108-1137) uralkodott.
- ⁵² Thibaut, 1102-től Blois és 1125-től Champagne grófja (†1152).
- ⁵³ Suger apát (kb. 1081-1151), a középkori Franciaország egyik legjelentősebb államférfija.
- ⁵⁴ Zsolt 54, 8.
- ⁵⁵ Jer 9, 21.
- ⁵⁶ Szent Jeromos: *Contra Jovinianum* II., 8-9.
- ⁵⁷ Szent Jeromos: *Epistolae* CXXV., 7.
- ⁵⁸ Marcus Fabius Quintilianus (kb. 30-96), római szónok és irodalomtudós. Az itt közölt idézet forrása: *Declamationes* XIII., 2.
- ⁵⁹ Szent Jeromos: *Liber Hebraicarum Questionum in Genesim*.
- ⁶⁰ Jn 12, 19.
- ⁶¹ Lk 16, 3.
- ⁶² A Paraclitus vagy Paracletus (fr.: Le Paraclet) Nogent sur Seine közelében állt. A János evangélium eredeti görög szövege több ízben a „paraklétosz” (vigasztaló, segítő) szóval jelöli a Szentlelket (Jn 14, 16, 26; 16, 7).
- ⁶³ 2 Kor 1, 3-4.
- ⁶⁴ Jn, 14, 16.
- ⁶⁵ 1 Kor 6, 17.; 19.
- ⁶⁶ A görög mitológiában szereplő Ekhó nimfáról van szó. (V. ö.: Ovidius, *Átváltozások* III. 339-401.)
- ⁶⁷ Abaelardus itt Szent Norbertre (kb. 1080-1134), a premontrei rend alapítójára és Szent Bernátra (1090-1153), Clairvaux apátjára céloz.
- ⁶⁸ Zsolt 60, 3.
- ⁶⁹ 2 Kor 7, 5.
- ⁷⁰ Lk 14, 30.
- ⁷¹ Szent Jeromos: *Epistolae* XLV., 2.
- ⁷² Uo. 3. és 6.
- ⁷³ Eszt. 2, 3, 8.
- ⁷⁴ Ap Csel 8, 27.
- ⁷⁵ Órigenész (kb. 184-254), görög hittudós és filozófus Euszebiosz *Egyháztörténete* szerint (VI, 8) valóban kasztrálta magát.
- ⁷⁶ Péld 22, 1.
- ⁷⁷ Szent Ágoston: *Sermones* CCCLV., 1.
- ⁷⁸ uo.
- ⁷⁹ 2 Kor 8, 21.
- ⁸⁰ Lk 8, 1-3.
- ⁸¹ Szent Ágoston: *De Opere Monachorum* IV-V.
- ⁸² 1 Kor 9, 5.

- ⁸³ Valójában nem IX. Leó pápának, hanem tanácsadójának, Humbertus bíborosnak (†1061) egy írásából származik az idézet (*Contra Nicetam monachum monasterii Studi XXVII.*).
- ⁸⁴ Lk 7, 39.
- ⁸⁵ Az ifjú: Szent János (Jn 19, 26-27).
- ⁸⁶ Malkhosz egy ideig az izmaeliták fogságában volt.
- ⁸⁷ Szent Jeromos: *Vita Malchi*.
- ⁸⁸ Ap Csel 6, 3-6.
- ⁸⁹ 1 Kor II, 3-5.
- ⁹⁰ Juvenalis *Szatírái* VI. 460. (Muraközy Gyula fordítása.)
- ⁹¹ Nursiai Szent Benedek (kb. 480-547) egy időben a vicovarói kolostor apátja volt. Szigorúsága miatt társai meg akarták mérgezni, ezért remeteségbe vonult.
- ⁹² Bretagne grófjának székhelye Nantes-ban volt.
- ⁹³ Damoklészről, I. Dionüsziosznak (i.e. 431-368), Szürakuszai türannoszának kegyencéről van szó. (Cicero: *Tusculumi beszélgetések* V., 20-21.)
- ⁹⁴ Jn 15, 20.; 18-19.
- ⁹⁵ 2 Tim 3, 12.
- ⁹⁶ Gal 1, 10.
- ⁹⁷ Zsolt 52, 6.
- ⁹⁸ Szent Jeromos: *Epistolae* LII., 13.
- ⁹⁹ Szent Jeromos: *Epistolae* XLV., 6.
- ¹⁰⁰ Szent Jeromos: *Epistolae* XIV., 4.
- ¹⁰¹ Mt 26, 42.
- ¹⁰² Róm 8, 28.
- ¹⁰³ Salamon.
- ¹⁰⁴ Péld 12, 21.